

צבא

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

יצחק גרינברג

בחודשים שקדמו למלחמת ששת הימים עסק המטה הכללי של צה"ל בהכנתה של תוכנית רב-שנתית 'מכבי' (להלן: 'מכבי' המקורית), אשר התוותה את בניין סדר הכוחות (הסד"כ) הצבאי החל ב-1 באפריל 1968. לאחר המלחמה עודכנה תוכנית 'מכבי' המקורית והוכנה למעשה תוכנית רב-שנתית חדשה (להלן: 'מכבי'), שהותאמה לנסיבות החדשות. בעקבותיה הוכנו במרוצת התקופה, עד מלחמת יום הכיפורים, עוד שלוש תוכניות: 'גושן', 'גושן ב' ו'אופק א'. השתיים הראשונות הן מתקופת דיונגו, ואילו יישום התוכנית השלישית, 'אופק א', חורג מהתקופה הנדונה במאמר זה. השינויים התכופים שהוכנסו בתוכניות הרב-שנתיות, הן בתכנון והן ביישום, כפי שנראה להלן, הושפעו מטעמים כלכליים-תקציביים, מתמורות שהתחוללו בתחום הבטחוני ומהתפתחויות במקורות הרכש – הנכונות, או לחלופין הסירוב, למכור אמצעי לחימה לישראל. ראש אג"ם האלוף דוד אלעזר עמד על גמישות התכנון הרב-שנתי, ובדבריו על תוכנית 'גושן ב' אמר:

צריך לזכור שתוכנית גושן היא תוכנית אב, וכפי שאנחנו יודעים ששום תוכנית מבצעית לא מתבצעת בדיוק, גם תוכנית אב איננה יכולה להיות זהה בדיוק השלמות ב-5 שנים מראש. היא בסיס לתכנון שנתי וכל שנה, אין ספק, תהיינה התפתחויות גדולות.¹

'מכבי'

מלחמת ששת הימים פרצה בתחילתה של השנה השלישית והאחרונה של תוכנית 'בני-אור' (לשנות התקציב 1965-1967). על-פי התכנון, בסיומה של תוכנית זו, ב-31 במרס 1968, יכלול הסד"כ היבשתי 21 חטיבות, מהן שש חטיבות שריון, חמש חטיבות ממוכנות, שלוש

1. האלוף דוד אלעזר, דיון מטכ"ל 17/71, 26 באפריל 1971, ארכיון צה"ל (א"צ).

חטיבות מוצנחות ושבע חטיבות חי"ר. מתוך הסד"כ הזה יהיו שלוש חטיבות במערך הסדיר: חטיבת שריון (7), חטיבה מוצנחת (35) וחטיבת חי"ר (1, גולני). סד"כ מטוסי הקרב במועד זה תוכנן ל-230 מטוסים, שרובם המכריע נקלטו בחיל האוויר עוד בשנות החמישים ובשנות השישים המוקדמות. תוכנית 'מכבי' המקורית לא חוללה שינוי של ממש בבניין הכוח לעומת 'בני-אור'. באופן דומה לתוכניות הרב-שנתיות שהוכנו בעשור שקדם למלחמת ששת הימים ('בני-יעקב', 'חשמונאים' ו'בני-אור') הקנתה תוכנית 'מכבי' המקורית עדיפות בפיתוח הסד"כ לכוחות הכרעה, בראש ובראשונה לחיל האוויר ואחריו לשריון. כמו כן הניחה התוכנית שבטוח הקצר לא צפויה מלחמה. על-פי תוכנית 'מכבי' המקורית, במרוצת השנים 1968-1969 נותר הסד"כ המשוריין ללא שינוי, והוא תוכנן לשש חטיבות שריון ולחמש חטיבות ממוכנות ב-31 במרס 1970, כמו הסד"כ המשוריין בתום תקופת 'בני-אור'. עם זאת ניכר שיפור של ממש באיכות הטנקים בסד"כ, ובסוף שנת התקציב 1969 היו מרביתם, על-פי התכנון, מדגמים מתקדמים – צנטוריון, פטון וטנק חדיש מסוג שטרם נקבע. תוכנית 'מכבי' המקורית הותירה גם את מספר החטיבות הסדירות ואת הרכבן ללא שינוי.

מלחמת ששת הימים שינתה מן הקצה אל הקצה את המציאות הגאואסטרטגית ואת התנאים הבטחוניים שצה"ל היה צריך להתמודד עמם. תוכנית 'מכבי' המקורית שוב לא היתה אקטואלית, והיה נחוץ לפיכך לעדכן אותה. תוכנית 'מכבי' החדשה הניחה מצד אחד כי 'מדינת ישראל תחזיק במרחבים הכבושים עד אשר יושג הסדר שלום, אשר לפחות יבטיח שהם לא יישמשו לעד בסיס מוצק לכוחות צבאיים עוינים'. מן הצד השני היא גרסה כי 'מטרתן של מדינות ערב [ההדגשה במקור] תהיה לפחות להחזיר את הגבולות למצב שהיה לפני ה-5 יוני 1967[19]. ויש לבסס סד"כ על הנחה שהן תחתורנה להגשים מטרה זו בדרכי מלחמה (באם היא לא תוגשם בלחץ מדיני)'. עוד הניחה התוכנית שעד מועד סיומה ב-31 במרס 1970 'לא יושג הסדר של שלום בין ישראל ובין מדינות ערב'. התוכנית הציגה כמה תרחישים אפשריים לפרוץ המלחמה: התערעות משטר הפסקת האש; פיתוח לוחמה מיוחדת נגד ישראל כמו זו של ארגון הפתח; מתקפת מנע של ישראל קודם למתקפה ערבית יזומה נגדה; התקפת פתע כוללת או מוגבלת של מדינות ערב לזירה או ליעד מוגדר. מטרתה של ישראל במלחמה, על-פי תוכנית 'מכבי', 'צריכה להיות – מיטוט המשטרים העוינים, החזקה בשטחים חיוניים לעצם קיומן של המדינות העוינות והכתבת הסדר שלום'. בדרך להשגת המטרה הזאת על צה"ל למוטט את צבא האויב.² הרמטכ"ל רב-אלוף יצחק רבין הבהיר כי 'מכל מצב שבו מתחילה מלחמה צריך שצה"ל יהיה מסוגל במהירות מירבית לכבוש את מרכזי הנוכחות של מדינות ערב. אם באמת רוצים להביא להכרעה של הצד השני'.³

הגבולות החדשים לאורך תעלת סואץ ומפרץ סואץ עם מצרים, ברמת הגולן עם סוריה ולאורך נהר הירדן עם ירדן הובילו לכמה מסקנות: ראשית, 'יש לקבוע עבור כל זירה את העוצמה המותאמת לצרכיה ולהשען ככל-האפשר פחות על אסטרטגיה של ניצול קווים

2. מטכ"ל/אג"מ, 'מכבי': פיתוח סד"כ צה"ל (68/69-70/69), א"צ.

3. רב-אלוף יצחק רבין, דיון מטכ"ל 26/67, 21 באוגוסט 1967, א"צ.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

פנימיים לשם העתקת מרכזי-כובד באמצעות כוחות קרקע, שיועברו מזירה לזירה. שנית, יש חשיבות עליונה לכוחות יבילי-אוויר. שלישית, הישענות הגבולות בזירות מצרים וירדן על מכשולי קרקע ומים מאפשרת להשקיע פחות כוחות במגננה. רביעית, הגבולות בעומק מדינות האויב מאפשרים להציב את ערי הבירה של מצרים, סוריה וירדן כיעדי הכרעה במלחמה. חמישית, בזירה האווירית, בהתבסס על שדות התעופה הקדמיים בסיני, אפשר לחדור עם מטוסים ולפגוע במטרות בעומק מצרים; כמו כן אפשר לנטרל את שדות התעופה המצריים בגזרת תעלת סואץ באמצעות הפעלת ארטילריה או התקפה של כוחות קרקע. שישית, השתנות פני הזירה הימית והצורך לאבטח כ-1000 ק"מ של חוף לעומת כ-180 ק"מ לפני מלחמת ששת הימים חייבו שינויים בהיערכותו של חיל הים ואת הקמתם של בסיסים קדמיים.

מסקנה חשובה נוספת שנבעה מהגבולות החדשים – אשר הקנו עומק אסטרטגי והרחיקו את האויב מריכוזי האוכלוסייה ומאזורים חיוניים – היתה כי לצה"ל יש יתרגמישות בהפעלת הכוחות, בגלל ריחוק מרכזיה החיוניים של ישראל מקו-המוצא למתקפה ערבית.⁴ הכוונה היא לתמורה בדוקטרינה הצבאית: מדוקטרינה התקפית באמצעות מכה מקדימה או מלחמת מנע, שצה"ל החזיק בה עד מלחמת ששת הימים, לדוקטרינה הגנתית-התקפית דו-שלבית, ולפיה השלב הראשון יהיה בלימת מתקפה של כוחות האויב, ובשלב השני – מעבר למתקפה והעתקת המלחמה לשטח האויב. בישיבת מטכ"ל ביוני 1968 הבהיר הרמטכ"ל רב-אלוף חיים בר-לב:

אם תהיה מלחמה, אני רואה אותה באופן עקרוני כמלחמה יזומה בידי הערבים, להוציא מקרה אחד – והוא מקרה הידרדרות בגיזרה הירדנית [...] כנגד יזומה ערבית אנחנו צריכים להיערך קודם כל היערכות מיגנתית, עם אפשרות מעבר להתקפה ברגע שהכוח הערבי נשבר, ברגע שעוצמת המיתקפה הערבית נשברה, או ברגע שמצב נוח אחר מתהווה. וההיערכות הזאת משמעותה קודם כל היערכות ספיגה של חילי-האוויר והיערכות יבשתית בקווים בהם אנחנו יושבים.⁵

לימים כתב רב-אלוף מרדכי גור:

לנוכח הגבולות הבטוחים שלאחר מלחמת ששת הימים השתנתה התפיסה [תפיסת הביטחון]: ישראל לא היתה עוד כה קטנה, והיתה מסוגלת לעמוד במתקפה. לפיכך לא היתה הצדקה מדינית למלחמת מנע, והוחלט להתכונן לקרב הגנה, לפחות בשלב הראשון למלחמה. העברת המלחמה לשטח האויב תוכל להיעשות רק בשלב השני.⁶

4. ראו לעיל הערה 2.

5. רב-אלוף חיים בר-לב, דיון מטכ"ל 21/68, 3 ביוני 1968, א"צ.

6. מוטה (מרדכי) גור, מצפון ומים: בפיקוד הצפון ובנספחות צה"ל בארצות הברית, תל-אביב, 1998, עמ'

נראה שהתמורה בדוקטרינה הצבאית נבעה גם מהחשש לתגובה של ברית-המועצות, עד כדי עימות צבאי מזוין עם כוחות סובייטיים, במקרה של יוזמה התקפית ישראלית. רמז על כך ראש מה"ד האלוף אריאל שרון. לדבריו, הדוקטרינה של 'הכרעה תוך קרב הגנה' רחוקה מהתפיסה המקובלת בצה"ל ולעומת 'הכרעה על ידי אופנסיבה' מדובר ב'אלטרנטיבה פחות הירואית' [1], אבל – הוא הוסיף – היא נותנת אפשרות להמנע מלהפגש עם הרוסים [ההדגשה שלי, י"ג].⁷

משמעות השינוי בדוקטרינה הצבאית היתה היערכות להגנה באמצעות התבצרות בקווי הפסקת האש והקמת מערכי הגנה שלא יאפשרו לאויב להבקיע אותם, שיפור כושר הספיגה באמצעות בניית דת"קים [דירים תת-קרקעיים] למטוסים ופיתוח מערך הנ"מ, ובניית סד"כ שיוכל לבלום מתקפת אויב. ואולם חשוב לומר כי אין מדובר בשינוי אופיו של צה"ל כצבא המושתת על כוחות מסתערים, שתורת הלחימה שלו אופנסיבית.

שינוי אחר בתוכנית 'מכבי' לעומת התוכניות שהוכנו לפני מלחמת ששת הימים היה במתאר המלחמה. עד מלחמת ששת הימים כלל מתאר המלחמה הפעלת מאמץ התקפי בכוחות מרביים בזירה אחת, בצד בלימה בזירות האחרות בכוחות מועטים. לאחר ההכרעה בזירה הראשונה יועברו כוחות לביצוע מהלך התקפי בזירה אחרת. שלא כבתכנון הזה, במלחמת ששת הימים הופעלו מאמצים התקפיים בו־זמנית בשתי זירות – מצרים וירדן. בישיבת מטכ"ל שעסקה בתוכנית 'מכבי' ציין עוזר ראש אג"ם אלוף-משנה אברהם טמיר כי למלחמת ששת הימים נכנס צה"ל 'בקונצפציה של מאמץ עיקרי בזרוע [בזירה] אחת והשגנו השגים בשלוש זירות'.⁸ לניסיון הזה במלחמת ששת הימים ולקושי להתבסס על אסטרטגיה של קווים פנימיים, בגלל אורכם, ולהעביר כוחות מזירה לזירה בגבולות החדשים, היתה השפעה על מתאר המלחמה ב'מכבי', שלפיו 'צריך להבטיח כושר מתקפה בו־זמנית בשלוש זירות ולפחות בזירת מצרים ובעוד זירה אחת (ירדן או סוריה)'. מתאר המלחמה הזה והרצון לשמור על שולי ביטחון רחבים שייתנו מענה להתפתחויות שלא נצפו חייבו את בנייתו של סדר כוחות גדול ככל האפשר. לפיכך נקבע בתוכנית כי 'את היקפו של הסד"כ יוכלו להגביל אך ורק משאבי כח-אדם ותקציב'. כלומר, 'את צה"ל יהיה צורך לבנות בהתבסס על עיקרון של מיצוי מלוא המשאבים שניתן למצות [ההדגשה במקור]'.⁹

הגבולות החדשים השפיעו על מרווחי ההתרעה הן של ישראל והן של האויב. מצד אחד, בגלל חוסר סימנים מעידים של ריכוז כוחות מצריים בסיני וירדניים בגדה המערבית, כפי שהיו לפני מלחמת ששת הימים, הצטמצם מרווח ההתרעה של ישראל על מתקפת אויב צפויה הן באופן כללי והן בכל אחת מהזירות – היבשתית, האווירית והימית. על כך עמד ראש אמ"ן האלוף אהרון יריב: "הפסדנו" את מרחב ההתראה [ההתרעה] של סיני. הם

7. האלוף אריאל שרון, דיון מטכ"ל 18/68, 13 במאי 1968, א"צ.

8. אלוף-משנה אברהם טמיר, דיון מטכ"ל 24/67, 7 באוגוסט 1967, א"צ.

9. ראו לעיל הערה 2.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

מכיוצאים יחסית לאורך הגבולות. הם לא זקוקים לפעולות ארוכות כדי להתארגן לפעולה. כך שמבחינת ההתראה [ההתרעה], המצב הוא יותר קשה'. לפיכך היתה מסקנתו שצה"ל צריך להיות ערוך 'לאפשרויות של התקפת-פתע, בפרט מבחינת חיל האוויר'.¹⁰ כלומר, נחוץ היה לשמור על שולי ביטחון רחבים ולקיים מערך מודיעין מפותח, שיוכלו לתת מענה לממד ההפתעה שהיה גלום בגבולות החדשים. קיומם של שולי ביטחון רחבים היה חשוב גם מכיוון שסדר הכוחות היבשתי של צה"ל היה מבוסס בעיקר על כוחות המילואים. מצד שני, התארכות צירי התחזוקה של צה"ל והגדלת פרק הזמן הנחוץ לפריסת הכוחות הגדילו את מרווח ההתרעה של האויב על הכנותיה של ישראל למלחמה.

בנוגע להתמשכות המלחמה, אם תפרוץ, העריכה התוכנית כי אם תקוף ישראל ותגיע להישגים בשדה הקרב, יופעלו עליה לחצים חיצוניים אשר יביאו לקיצור המלחמה לפרק זמן של יממה עד שבוע. לעומת זאת, אם תימצא ישראל במגננה וצבאות ערב יגיעו להישגים צבאיים – צפויה מלחמה ארוכה יותר.

התמורות בזמן ובמרחב בעקבות מלחמת ששת הימים חייבו לפיכך:

1. לקבוע יעדי הכרעה בתחומי זמן קצרים יחסית וכאשר כל יממה תסתיים בהישג אסטרטגי.
2. להבטיח גם להבא את השגת העליונות האוירית ביממה הראשונה, כדי לאפשר חופש-תמרון לכוחות היבשה וכדי למנוע נזקים לעורף האסטרטגי שלנו.
3. להחזיק בזירת סיני, שהיא הזירה הרחוקה ביותר, עוצמה אשר תבטיח בלימת מתקפה עד אשר ירוכזו הכוחות הדרושים.
4. לקיים מערך הובלה בר-כושר לפרוס במהירות עוצבות שריון ובטוחים ארוכים.
5. להכין מערך תחזוקה המותאם לצירי התחזוקה הארוכים, כולל מצבורים קדמיים.¹¹

בבניית הסד"כ התחשבה תוכנית 'מכבי' ביחסי הכוחות הצפויים. התוכנית הביאה בחשבון את ההתעצמות הכמותית והאיכותית הצפויה של הצבאות הערביים ואת היקף הכוחות שיעמדו מול צה"ל: צבאות מצרים, סוריה, ירדן ועיראק וכן כוחות משלוח ממדינות ערביות נוספות. כמו כן היא לא התעלמה מאפשרות של מעורבות סובייטית באמצעות שיגור מתנדבים ואפילו התערבות צבאית ישירה במקרה של סכנה לקיום המשטרים במצרים ובסוריה. הן ראש אמ"ן יריב והן הרמטכ"ל רבין היו בדעה שעלולה להתפתח הידרדרות באזור אשר תגרור את ברית-המועצות להתערבות צבאית.¹² לעומת זאת הניחה התוכנית כי ישראל לא תיהנה מסיוע צבאי חיצוני ותצטרך להישען על כוחותיה היא.

אמנם אחרי מלחמת ששת הימים החל שיקום נמרץ של הצבאות הערביים, אולם הערכת המודיעין היתה כי בתקופה שתיושם תוכנית 'מכבי' לא צפויה מתקפה ערבית. בישיבת מטכ"ל

10. האלוף אהרן יריב, דיון מטכ"ל 15/68, 15 באפריל 1968, א"צ.

11. ראו לעיל הערה 2.

12. דיון מטכ"ל 20/67, 3 ביולי 1967, א"צ.

באפריל 1968 העריך ראש אמ"ן יריב, כי 'סבירותה של התקפה ערבית כללית הינה נמוכה מאד לשנתיים הקרובות'.¹³ באותו דיון הבהיר ראש מחלקת המחקר באגף המודיעין אלוף-משנה אריה שלו בנוגע למצרים:

הערכתנו היא כי בפרק זמן זה [עד שנת 1970] יתבצע חלק מהתעצמות מצרית שיעודה בקונצפציה המצרית לתת לה כושר התקפי[...], אולם היא לא תגיע עד אז לכושר זה מבחינה כמותית ולבטח איכותי. עם זאת, עלול הדבר לאפשר למצרים יוזמות צבאיות מוגבלות. נדגים הדבר על בסיס שני סוגי כלי נשק עיקריים: מטוסי תקיפה וטנקים. הגדלת כמות טייסות הסוחוי-7 ובעיקר הצטידות במספר טייסות מפציצים חדישים יותר במקום טו-16 ואיל-28, ימשכו יותר מאשר שנתיים. ב-1970 יוכלו המצרים להערכתנו, לאייש עד 1000-1400 טנקים ולא נראה שהם יראו בכך, ביחס לעוצמת צה"ל, יחסי כוחות מספיקים להתקפה משלהם.¹⁴

סדר העדיפויות בבניית הסד"כ בתוכנית 'מכבי' הקנה את העדיפות הראשונה במעלה לפיתוח חיל האוויר, בראש ובראשונה משום חשיבותו להכרעת האויב הן בהשגת עליונות אווירית והן בסיוע לכוחות ביבשה ובים. ראש אג"ם ומפקד חיל האוויר לשעבר האלוף עזר ויצמן סבר 'שהלקח הגדול ביותר מהמלחמה [...] זו המשמעות של חיל האוויר בידה שלנו. [...] משמעות חיל האוויר לא דוקא למניעת פעילות ח"א נגדנו אלא משמעותו בהבסת האויב ולוחמת היבשה'.¹⁵ בהודמנות אחרת הוא הוסיף: 'הלקח החשוב ביותר זו לא העליונות האווירית בלבד ולא כיצד משיגים אותה אלא חשיבותו של חיל אוויר בלוחמה היבשתית'.¹⁶ שנית, לנוכח יחס האבדות - טייסים (10 אחוזים) ומטוסים (20 אחוזים) - במלחמת ששת הימים נראה היה שצריך לבנות סד"כ אווירי מתוך התחשבות ביחס אבדות גבוה, מה גם שבמלחמה עתידית, כך נצפה, לנוכח היערכות מוקדמת של האויב, חיל האוויר עלול לספוג אבדות כבדות יותר לעומת מלחמת ששת הימים.¹⁷ העדיפות לחיל האוויר היתה קשורה גם לשינוי בדוקטרינה הצבאית ולמעבר לדוקטרינה הגנתית-התקפית: חשש מיחס אבדות גבוה כתוצאה מיוזמה התקפית ערבית, שגלומה בה פגיעה אפשרית חמורה יותר בסד"כ חיל האוויר הישראלי. הכוונה היתה לבנות סד"כ אווירי על מנת ליצור הרתעה ולאפשר לחיל האוויר להפוך את הקערה על-פיה. כמו כן נחוץ היה להקנות עדיפות לחיל האוויר לנוכח מצבו הקשה לאחר מלחמת ששת הימים. בישיבת מטכ"ל באוגוסט 1967, בדבריו על הסד"כ האווירי אמר מפקד חיל האוויר האלוף מרדכי הוד: 'זה כוח שאני מתבייש לספר עליו, על חיל האוויר המהולל הזה, כל מי שישמע זאת יתחיל לצחוק ויקבל שבץ לב וימות מצחוק'.¹⁸

13. ראו לעיל הערה 10.

14. אלוף-משנה אריה שלו, דיון מטכ"ל 15/68, 15 באפריל 1968, א"צ.

15. האלוף עזר ויצמן, דיון מטכ"ל 24/67, 7 באוגוסט 1967, א"צ.

16. האלוף עזר ויצמן, דיון מטכ"ל 26/67, 21 באוגוסט 1967, א"צ.

17. ראו לעיל הערה 15.

18. האלוף מרדכי הוד, דיון מטכ"ל 24/67, 7 באוגוסט 1967, א"צ.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

כמעט שנה לאחר מכן, ביוני 1968, עדיין ציין הרמטכ"ל בר-לב כי 'נקודת התורפה בשאלה זו הוא מצב המטוסים, שפה אנחנו נגיע עד סוף השנה למאה ותשעים, אם החוזים החתומים היום יתגשמו (לא כולל המיראזים) [...] אם אנחנו מסתכלים על המספרים, הרי למדינות ערב יש היום כשש מאות מטוסים כולל מ[י]שים מפציצים בתוכם, ולנו עד סוף השנה יהיו מאה ותשעים ועוד שבעים פוגות. זוהי נקודת התורפה'.¹⁹ זאת ועוד, הקדימות הראשונה במעלה שניתנה לחיל האוויר היתה קשורה להשתתפותו של צה"ל על בסיס מיליציוני, כלומר, חיל האוויר נועד לסייע לכוחות הסדירים ולתת חיפוי עד גיוס כוחות המילואים.

בעדיפות שנייה אחרי חיל האוויר נמצא השריון, שבר-לב העריך את מצבו כסביר: 'אלף וארבע מאות טנקים בסוף השנה, מהם תשע מאות עם תוחח 105 [מ"מ] צנטוריונים ומג"ח [טנקי פטון]; ולעומת המספרים האלה שאנחנו רואים אצל הערבים, זה מצב בהחלט סביר'.²⁰ במסגרת כוחות היבשה ניתנה העדיפות הראשונה במעלה לפיתוח מערך השריון, בהיותו גורם ההכרעה היבשתי.

לנוכח התנאים החדשים שלאחר מלחמת ששת הימים וההנחות האמורות לעיל, גרסה תוכנית 'מכבי' בנוגע לזרוע היבשה את פיתוחם של כוחות משוריינים, שיאפשרו ביצוע מתקפה בו-זמנית בשתי זירות המשלבת הפעלה של שניים-שלושה מאמצים מערכתיים בכל זירה. כמו כן היתה כוונה שהסד"כ המשוריין יוכל למלא את משימותיו בהצלחה גם ללא הכרעה וסיוע אוויריים. עמד על כך סגן הרמטכ"ל האלוף בר-לב בשיבת מטכ"ל באוגוסט 1967 בציינו כי 'את כוחות היבשה צריך לבנות כך שיוכלו להשיג את המשימות שלהם גם בתנאי יחסי כוחות אוויריים פחות אידיאליים', [כלומר, בקרב דפנסיבי. הייתי אומר בצורה קיצונית - אפילו ללא חיל אוויר].²¹ לעומת סד"כ מתוכנן של שש חטיבות שריון וחמש חטיבות ממוכנות ב-31 במרס 1970, בהתאם לתוכנית 'מכבי' המקורית כאמור לעיל, גדל אפוא הסד"כ המתוכנן במועד זה, על-פי תוכנית 'מכבי', לשבע חטיבות שריון ושש חטיבות ממוכנות (התפתחות סד"כ היבשה המתוכנן ראו לוח 1 בנספח). מספר הטנקים המתוכנן לאותו הזמן הגיע ל-1388, רובם מדגמים מתקדמים - סנטוריון, פטון וטירן (התפתחות מספר הטנקים המתוכנן ראו לוח 2 בנספח). כמו כן נכללו בסד"כ המתוכנן ל-31 במרס 1970 שלוש חטיבות מוצנחות ושבע חטיבות חי"ר. יחד עם חטיבות השריון והחטיבות הממוכנות מנה בסך הכול הסד"כ המתוכנן על-פי 'מכבי' 23 חטיבות.

בפועל היה סד"כ היבשה ב-31 במרס 1970 גדול אפילו מהסד"כ המתוכנן ב'מכבי' בשתי חטיבות, ובסך הכול נכללו בו במועד זה 25 חטיבות. הגידול בסד"כ היבשתי נבע מתוספת של שתי חטיבות שריון, ואילו במרכיבים האחרים שלו - החטיבות הממוכנות, המערך המוצנח וחטיבות החי"ר - לא חל שינוי (התפתחות סד"כ היבשה בפועל ראו לוח 1 בנספח). בצד הגידול בחטיבות השריון גדל גם מספר הטנקים ל-1593 (התפתחות סד"כ הטנקים

19. ראו לעיל הערה 5.

20. שם.

21. האלוף חיים בר-לב, דיון מטכ"ל 26/67, 21 באוגוסט 1967, א"צ.

בפועל ראו לוח 2 בנספח). הגידול המרשים בחטיבות השריון ובמספר הטנקים תאם את סדר הקדימויות בבניין כוחות היבשה, אשר הקנה כאמור עדיפות לפיתוח מערך השריון. הגבולות החדשים, התמורה בדוקטרינה הצבאית, צמצום מרווח ההתרעה של ישראל והצורך לקיים רמת כוננות גבוהה חייבו את הגדלתו של מערך הלחימה היבשתי הסדיר. במקום חטיבת שריון סדירה אחת הוחלט על שלוש חטיבות שריון סדירות. סגן הרמטכ"ל בר"לב גרס אמנם כי בעקבות מלחמת ששת הימים ישראל נמצאת בגבולות נוחים יותר, אבל עם זאת ציין כי בגבולות החדשים גדלו חוסר הוודאות וסכנת המלחמה. הוא הוסיף:

נוכחות של חטיבה משורינת בסיני וברמה [רמת הגולן] זה מוציא את כל הזבובים מהסורים ומהמצרים ומהרוסים. [...] אנחנו מכירים מספיק את צה"ל כדי להבין שאם אנו רוצים חטיבה משורינת בסיני, חטיבה סדירה בגולן, [...] אנחנו צריכים חטיבה שלישית שבביל לאפשר נשימה ובשביל לאפשר כוחות בעתיד.²²

לגישה הזאת התנגד ראש אג"א האלוף מתתיהו פלד, אשר טען כי בנסיבות שנוצרו אחרי מלחמת ששת הימים – גבולות ויחסי כוחות – דווקא אין צורך להגדיל את הסד"כ הסדיר. זאת ועוד, הגדלת הכוחות הסדירים תחייב הקצאת תקציבים גדולים נוספים לאחזקת המערך. בשיבת מטכ"ל ביוני 1967 הוא הסביר:

[...] אינני רואה שום מקום לפקפק בזה שמבחינת אחזקת גבולות המדינה מצבנו יותר טוב. ולהגיד שצריך לזה יותר כוח מאשר היה לפני המלחמה, זה פשוט לא הגיוני. המלחמה שיפרה את הגבולות והמצב האיסטרטגי של המדינה. אני חושב שלפחות להגדיל את הצבא אין צורך.

הבעיות שעמדנו בפניהן לפני המלחמה בכל מה שנוגע לאחזקת גבולות המדינה היו מסובכות ומחייבות מידה גבוהה של רגישות והקפדה שאינם קיימים יותר היום. מרבית הבעיות הפרובלמטיות שנבעו מעצם סיורי הגבולות אינם. מרבית גבולות המדינה עומדים על תואי גאוגרפי נוח.

צבאות ערב כל כך מוכים שקשה לתאר. מה שנוגע לפעולות הטרדה קטנות לא כוחות שריון מוגברים זה הפתרון.

מה שנוגע להערכה הכללית של צה"ל במלחמה. רק עכשיו גמרנו את המלחמה בנצחון מזהיר. [...] לכן אי-אפשר לומר שיש משהו לקוי במערך הכוחות של צה"ל.²³

נראה כי עמדתו של פלד בסוגיה הושפעה גם מתפקידו בצבא – ראש אג"א; כלומר, מן החשיבות שהקנה למשמעויות הלוגיסטיות הכרוכות בהקמתן ובקיומן של שתי חטיבות שריון סדירות נוספות – מפקדות, בינוי וכדומה – ולעלויות הנגזרות מכך. מן הטעם הזה הוא ביקר את הכוונה להגדיל במסגרת 'מכבי', לעומת תוכנית 'מכבי' המקורית, את סד"כ

22. האלוף חיים בר-לב, דיון מטכ"ל 19/67, 26 ביוני 1967, א"צ.

23. האלוף מתתיהו פלד, דיון מטכ"ל 19/67, 26 ביוני 1967, א"צ.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

השריון בשתי חטיבות: משוריינת וממוכנת. ואולם פלד נמצא במיעוט במטה הכללי ועמדתו לא התקבלה. נוסף על חטיבה שבע הסדירה הוקמו אפוא עוד שתי חטיבות שריון סדירות: 14 ו-401. כמו כן, המטה הכללי אישר במסגרת תוכנית 'מכבי' שבע חטיבות משוריינות ושש חטיבות ממוכנות.

לנוכח הגבולות החדשים והתארכות קווי התחזוקה עמדה תוכנית 'מכבי' גם על הצורך בבניית יכולת הובלה אווירית והובלה יבשתית וכן בניית מרכזי תחזוקה קדמיים. ואמנם, כפי שנראה להלן, ב'מכבי' תוכננה הצטיידות גדולה במסוקי סער, ובפועל היתה ההצטיידות בהם אפילו גדולה מהתכנון.

בזרוע האוויר הכוונה היתה לבנות סד"כ מטוסי קרב שיוכל להשיג עליונות אווירית בפרק זמן קצר ככל האפשר, להשתתף בהכרעה בקרב היבשה, לסייע לחיל הים בביצוע משימותיו ולקחת חלק במשימות הביטחון השוטף ביבשה ובים. לביצוע המשימות האלה היה נחוץ סד"כ אווירי של 400 מטוסי קרב, ואולם נראה כי בתנאים הכלכליים (האילוצים התקציביים) והמדיניים (אפשרויות הרכש המוגבלות) ששררו לא היה אפשר ליישם את ההצטיידות הדרושה - 250 מטוסים - בפרק זמן קצר, אלא היו נחוצות ארבע שנים כדי להגיע לסד"כ המבוקש. על-פי תוכנית 'מכבי' נכללו אפוא ב-31 במרס 1970 בסד"כ מטוסי הקרב 297 מטוסים, מקצתם מטוסי קרב מיושנים מדגם אורגן ומיסטר שנרכשו עוד לפני מלחמת סיני, וכן מטוסים מדגם ווטור וסופר-מיסטר. כמו כן נכללו בסד"כ המתוכנן מטוסי מיראז' 5, שבמלחמת ששת הימים צרפת הטילה אמברגו על מכירתם לישראל, וכן מטוסי סקיהוק ופנטומים (התפתחות הסד"כ המתוכנן של מטוסי הקרב ראו לוח 3 בנספח). באשר למטוסי הפנטום, בעת הכנת התוכנית טרם אישרו האמריקנים את מכירתם לישראל. הסד"כ המתוכנן היה בניגוד לעמדת חיל האוויר. מפקד החיל האלוף מרדכי הוד ביקש לתכנן סד"כ אווירי מינימלי גדול יותר, של 350 מטוסי קרב, והוסיף: 'רק בגלל בעיות תקציב לא ללכת על זה וזאת תהיה טעות. כמה שיותר מהר נעשה את זה [-] יותר טוב. אסור בשום אופן בגלל חשבונאות עם האוצר לאבד הזמנה אם היא תהיה'.²⁴

לנוכח התארכות קווי התחזוקה, כאמור לעיל, והרצון ליצור יכולת ממשית של נידוח כוחות, בפיתוח הסד"כ האווירי הקנתה תוכנית 'מכבי' חשיבות לפיתוח מערך מסוקי סער. על-פי התוכנית, ב-31 במרס 1970 נכללו בסד"כ המסוקים 12 מסוקי סופר-פרלון ו-30 מסוקי בֶּל 205. לעומת סד"כ המסוקים לפני מלחמת ששת הימים היתה תוכנית 'מכבי' בתחום זה בבחינת שינוי של ממש: ב-31 במרס 1967 נכללו בסד"כ חיל האוויר שלושה מסוקים מדגם סופר-פרלון ועוד 28 מסוקי S-58.²⁵

בפועל היה סד"כ מטוסי הקרב ב-31 במרס 1970 קטן אפילו מהתכנון במסגרת תוכנית 'מכבי' ועמד על 255 מטוסים בלבד, מקצתם מטוסי קרב מיושנים - אורגן, מיסטר ומטוסי

24. האלוף מרדכי הוד, דיון מטכ"ל 27/67, 28 באוגוסט 1967, א"צ.

25. יצחק גרינברג, חשבון ועוצמה: תקציב הביטחון ממלחמה למלחמה 1957-1967, תל-אביב 1997, עמ'

ווטור. הפער בין הסד"כ המתוכנן לבין הסד"כ בפועל נוצר בגין האמברגו הצרפתי על מטוסי המיראז' 5, שלא בוטל בניגוד להערכה בתוכנית 'מכבי', ולכן מטוסים אלה לא סופקו לישראל ולא נכללו בסד"כ. השוואה בין התכנון לביצוע מלמדת כי במטוסי הקרב מהדגמים האחרים לא ניכר הבדל של ממש ביניהם (סד"כ מטוסי הקרב המתוכנן ובפועל ראו לוח 3 בנספח). במערך המסוקים היה הסד"כ בפועל גדול מזה שבתכנון ב'מכבי', שלא כמו במטוסי הקרב, והוא כלל ב-31 במרס 1970 11 מסוקים מדגם סופר-פרלון, שבעה מסוקי יסעור ו-51 מסוקים מדגם בל 205. בד"בד הוצאו מסד"כ המסוקים 28 מסוקי S-58 שכאמור נכללו בו ערב מלחמת ששת הימים והיו בעלי מהירות, כושר נשיאה ואמינות נמוכים משל מסוקי הבל. התפתחות סד"כ המסוקים בשנים אלה, לעומת הסד"כ ערב מלחמת ששת הימים, היתה בבחינת מהפכה, והיא מבטאת את החשיבות שהוקנתה לנושא זה. חשוב לציין כי הפיתוח של מערך המסוקים לא בא על חשבון סד"כ מטוסי הקרב, כלומר, הוא נבחן בראייה של כלל צורכי צה"ל ולא על-פי סדר העדיפויות הפנימי של חיל האוויר. בדיון שעסק בשאלת רכש מסוקי בל ציין הרמטכ"ל רבין כי הוא בעד הגדלת כמות המסוקים מהדגם הזה והוצאת מסוקי S-58 מהמערך, והוסיף: 'אם יש מגבלות תקציביות - צריך לבדוק אותן, אולי אפשר להוריד מדברים אחרים לטובת ה"בל", אני לא מדבר על [הורדת] מטוסי תקיפה'.²⁶

בניית הסד"כ הימי, על-פי התוכנית, נועדה ליצור יכולת הגנה על חופי המדינה - למנוע הפגזות והנחתת כוחות מהים, להשיט כוחות ולהנחיתם מהים כסיוע למאמץ מערכתי או למבצעים מיוחדים, ולבצע משימות של ביטחון שוטף. על-פי תוכנית 'מכבי', סד"כ חיל הים כלל ב-31 במרס 1970 שתי צוללות, 12 סטי"לים ושישה נט"קים, דומה לסד"כ שתוכנן עוד באמצע שנות השישים במסגרת תוכנית 'בני אור' וכלל ב-31 במרס 1968 שלוש צוללות, 12 סטי"לים ושישה נט"קים (התפתחות סד"כ חיל הים המתוכנן ראו לוח 4 בנספח). למפקד חיל הים האלוף שלמה אראל נראה הסד"כ המתוכנן ב'מכבי' קטן מדי לנוכח השינויים בזירה הימית והתארכות קו החוף. לדבריו, 'הגבולות הימיים השתנו [בעקבות מלחמת ששת הימים] לחלוטין ופשוט לא ניתן להשוואה. יש לנו אורך חופים פי 8. אנחנו צריכים לשבת על יד הבסיסים שלהם. אני לא רוצה להעלות את כל פרטי הבעיות שנוצרו ומשימות שהוטלו על חיל הים. [...] הסיכום של כל הדברים האלה שצריך להגדיל את חיל הים'.²⁷ אולם הרמטכ"ל רבין דחה את עמדת חיל הים:

לי נראה שחיל הים מתעלם מתאום מעובדה אחת שפרצופו של חיל הים ישתנה מקצה לקצה. [...] חיל הים מקבל 12 סטי"לים שזה תמורה גם באיכות כלי הנשק וגם במספר הכלים. לכן נסיון להציג את משימות חיל הים היום בסד"כ הנוכחי בהשוואה ל-67/68 הוא עיוות מהתחלה. כי אתה [מפקד חיל הים] מדבר איתי על בעיות חיל הים היום

26. רביאלוף יצחק רבין, ישיבה שבועית אצל שר הביטחון, 1 בספטמבר 1967, משרד הביטחון.

27. האלוף שלמה אראל, דיון מטכ"ל 27/67, 28 באוגוסט 1967, א"צ.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

כשאין אף סטי"ל בעוד שיהיו לך 12. [...] לכן עם כל התארכות החופים וכל בעיות הסד"כ הימי אני חושב שהסד"כ המתוכנן שלא קיים [עדיין] צריך לענות על בעיות חיל הים. [...] אני לא אומר איך אבל לפי דעתי בסד"כ זה צריך לכסות את שני הימים. לא צריך להתעלם מזה שח"א זה עוד דבר שמצוי בשטה.²⁸

זאת ועוד, רבין לא ראה בחיל הים גורם מכריע במלחמה, הוא היה בדעה שמשימתו של חיל הים היא אבטחת החופים ושלל את הגישה המרחיבה שראתה באבטחת נתיבי השיט אחד מתפקידי החיל. את סד"כ חיל הים השתית אפוא רבין על שלושה מרכיבים: סטי"לים שמסוגלים להתמודד בתנאים החדשים, כמובן בשיתוף עם חיל האוויר, על פני השטח; כוח תת-ימי של צוללות ושייטת 13 שיוכל לתקוף בסיסים ימיים של האויב; ומערך נחיתה של נט"קים.²⁹ עמדתו של הרמטכ"ל תאמה את ההשקפה המסורתית שרווחה במטה הכללי, אשר לא ראתה בחיל הים גורם הכרעה במלחמה וייחסה לו חשיבות משנית בסדר הקדימות לבניין העוצמה הצבאית.³⁰ סגן הרמטכ"ל בר-לב לא ראה בחילות הים הערביים גורם הכרעה במלחמה, כמו גם חיל הים הישראלי. הוא דחה את הצעת חיל הים לפיתוח הסד"כ הימי 'מתוך ראייה שונה של יעוד חיל הים'. השקפתו היתה כי 'יעוד חיל הים הוא בים התיכון - אבטחת חופים. בים סוף - הפגנת נוכחות'.³¹ כעבור מספר חודשים, לאחר שכבר התמנה לרמטכ"ל, חזר בר-לב על עמדתו: 'בים, לפי דעתי הבעיה היא - במקרה של מלחמה - מניעת התקפת חופים שלנו, וזה תופס לגבי כלי שיט מצריים או סוריים או רוסיים. חיל הים שלנו, יעודו הראשון הוא למנוע התקרבות לחופים והתנכלות להם, בין בהפגזות בין בהנחתות בין באיזה שהיא צורה אחרת'.³² את התעצמות חיל הים נחוץ אפוא להתאים למשימה הזאת. מפקד חיל האוויר האלוף מרדכי הוד - שתוספת משאבים לחיל הים עלולה היתה לבוא על חשבון המקורות לבניית הסד"כ האווירי שעל פיתוחו היה מופקד - התנגד בתקיפות לפיתוח נוסף, שמעבר לתוכנית 'מכבי', של הסד"כ הימי כפי שהציע מפקד חיל הים. אפילו הטבעת המשחתת 'אילת' באוקטובר 1967 לא ערערה את עמדתו. וכך אמר בישיבת מטכ"ל:

הפורום הזה קבע כולו פה אחד על סדרי עדיפויות לבנין סדר הכוחות של צה"ל לשנתיים וחצי הבאות וחיל הים היה בעדיפות אחרי הראשונה ואחרי השניה. [...] בעית הבטחון של מדינת ישראל, כאשר מסתכלים על ענין הים, היא בעית הגנה טהורה. איננו צריכים להתעסק עם מה שקיים מחוץ לתחום 100 הק"מ של החוף. [...] אין בעיה של המתמודדות ימית לצורך הכרעות. ולא מענין אותי צי מצרי שיש לו פי 2 כוח אם הוא

28. רב-אלוף יצחק רבין, דיון מטכ"ל 27/67, 28 באוגוסט 1967, א"צ.

29. רב-אלוף יצחק רבין ישיבה שבועית אצל שר הביטחון, 14 בנובמבר 1967, משרד הביטחון.

30. בהרחבה על הגישה כלפי חיל הים לפני מלחמת ששת הימים ראו: גרינברג, חשבון ועוצמה, עמ' 108-112.

31. האלוף חיים בר-לב, דיון מטכ"ל 34/67, 20 בנובמבר 1967, א"צ.

32. ראו לעיל הערה 5.

יושב באלכסנדריה. זה לא משנה את הבעיה הבטחונית של מדינת ישראל. הבעיה מה נכנס ל-100 הק"מ של החוף, לגלות לזהות אותו ולתקוף אותו בדרך הכי יעילה. אני טוען שכונותיו וכליו של ח"א עונים על זה. [...] אסור לנו ללכת על 180 מליון ל"י רק מפני שנוסף ים סוף או מפני שנדפקה [המשחתת] 'אילת' בטילים.³³

אלוף פיקוד הדרום האלוף ישעיהו גביש גרס גם הוא 'שהמלחמה לא תוכרע בים' וממילא אין צורך להגדיל את הסד"כ הימי. ראש מה"ד האלוף אריאל שרון היה בדעה שאבטחת השיט בים התיכון אינה משימה של חיל הים. לדבריו: 'המלחמות שלנו קצרות, לא נעסוק בליווי שיירות ואם נצטרך להגיב על פגיעה באניה שלנו בים הפתוח', [לא נגיב בים אלא במקום אחר. המשימה הזאת נופלת על ח"א ולא על חיל הים].³⁴ גם אלופים נוספים חברי המטה הכללי החזיקו בהשקפה דומה בנוגע לפיתוח חיל הים. מובן כי לנוכח האילוצים הכלכליים והמגבלות התקציביות היתה לעמדה שהקנתה לחיל הים עדיפות משנית חשיבות רבה בהקצאת המקורות לפיתוח הסד"כ הימי.

למעשה היתה התפתחות סד"כ חיל הים שונה בתכלית מהתכנון. במקום 12 סטי"לים, על-פי תוכנית 'מכבי', נכללו בפועל בסד"כ בסוף מרס 1970 שישה סטי"לים בלבד (שלוש ספינות מדגם סער 1, שלא היו מצוידות בטילים ולמעשה היו ספינות תותחים, ושלוש ספינות מדגם סער 2). כניסתם של שישה סטי"לים נוספים מדגם סער 3 לסד"כ התעכבה בגלל פיגור בלוח הזמנים לבנייתן ומשום החמרת האמברגו הצרפתי על מכירת נשק לישראל מינואר 1969 – הספינות נבנו במספנה בשרבורג (בצרפת), וחמש האחרונות הוברחו לישראל בשלהי 1969 והושלמו במספנות ישראל. לעומת הסטי"לים, לנוכח תכנונים וצרכים מבצעיים בראש ובראשונה בזירת הים האדום – בניית כושר הנחתת כוחות לצורכי גישה עוקפת במצרים העילית – היה סד"כ הנחיתה בפועל גדול מהסד"כ המתוכנן ב'מכבי': עשרה נט"קים לעומת שישה.

להתפתחות הסד"כ בתקופת 'מכבי' היה ביטוי בגידול המואץ בתקציב הביטחון בשנים 1969-1968. בשנת 1967 היה תקציב הביטחון 1969 מיליוני ל"י, ואילו בשנים 1968 ו-1969 הוא עמד על 2536 מיליוני ל"י ו-3360 מיליוני ל"י בהתאמה. ראלית גדל תקציב הביטחון ב-1968 ב-26 אחוזים וב-1969 ב-28.2 אחוזים. בד בבד צמח שיעורו מהתל"ג ל-17.8 אחוזים ול-20.3 אחוזים בהתאמה, לעומת כ-10 אחוזים בשלוש השנים שקדמו למלחמת ששת הימים.³⁵

33. האלוף מרדכי הוד, דיון מטכ"ל 34/67, 20 בנובמבר 1967, א"צ.

34. דיון מטכ"ל 34/67, 20 בנובמבר 1967, א"צ.

35. בהרחבה על התפתחות תקציב הביטחון בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים, ראו: יצחק גרינברג, 'התפתחות תקציב הביטחון והרכש בשנים 1967-1973', בתוך: חגי גולן ושואל שי (עורכים), 'מלחמה היום': חקרי מלחמת יום-הכיפורים, תל-אביב 2003.

'גושן'

בשנים 1968-1969 שקדו במטה הכללי על הכנתה של תוכנית רב-שנתית חדשה, 'גושן', שהקיפה ארבע שנים, מאחד באפריל 1970 ועד 31 במרס 1974. התכנון לארבע שנים נקבע לאור נסיון העבר: בתוכניות הקודמות התלת-שנתיות גלש יישום התוכנית לשנה רביעית, וכדי להימנע מכך נקבע ב'גושן' מלכתחילה לוח זמנים ארוך יותר לביצוע, ארבע-שנתי.³⁶ ביישום התוכנית היתה כוונה 'להגיע לסד"כ מירבי ובעל האיכות הגבוהה ביותר', מצד אחד מתוך התחשבות ב'מתאר המלחמה', ומצד שני - ביכולתו של המשק להעמיד את המשאבים הנחוצים לביטחון: מקורות כלכליים ומשאבי כוח-אדם. כלומר, לתת מענה לצרכים הצבאיים ולשמור על שולי ביטחון רחבים ככל האפשר 'מבלי לערער את המשק הלאומי'. מנקודת מבט של הצבא, הסד"כ שתוכנן ב'גושן' לא היה אפוא הסד"כ הרצוי והנחוץ. עם זאת, חשוב לומר שלמעשה תוכנית 'גושן' הוכנה בלי תכנון תקציבי מוקדם וכלי להתחשב במגבלות התקציביות ובאילווצים הכלכליים של המשק. ייתכן שצמרת צה"ל, בראש ובראשונה הרמטכ"ל בר-לב, העריכה כי הממשלה תעמיד לרשות הצבא את המקורות שיידרשו ליישום התוכנית. כמו כן הקנתה התוכנית חשיבות רבה לבניית תשתית תעשייתית לייצור מקומי של מטוס, טנק וסטי"ל. היא קבעה כי 'יש להגיע בעשור הבא [שנות השבעים] לפיתוח מערכות נשק עיקריות, ו[ל]ייצורן בארץ, וזאת על מנת להקטין את תלותנו בגורמי חוץ'.³⁷

תוכנית 'גושן' הניחה כי בתקופה הנדונה לא יגיעו ישראל ומדינות ערב להסדר שלום ולא 'ישרור מצב מדיני בו תוכל ישראל לצמצם את היקף כושרה הצבאי, מבלי לחשוש להגשמת יעודה הלאומי, ושמירת זכויותיה הריבוניות'. זאת ועוד, ישראל לא תוותר על הישגיה במלחמת ששת הימים ותישאר בגבולות שנקבעו במלחמה במגמה 'להגיע לשלום בר-קיימא, אשר יבטיח את קיומה הלאומי, התפתחותה וזכויותיה הריבוניות בגבולות הבטחוניים'. במטה הכללי היתה מקובלת הדעה שהגבולות הקיימים 'הם קוים טובים ונוחים מהבחינה האיסטרטגית'.³⁸ מדינות ערב מצדן ישאפו לבטל את הישגיה של ישראל במלחמת ששת הימים. בצד מאבק מדיני רצוף כדי לגרום לבידודה של ישראל בזירה הבין-לאומית צפויה גם פעילות צבאית, אם בדרך של 'לוחמה פעילה' להתשת ישראל ולהפעלת לחץ מדיני עליה, ואם באמצעות מלחמה כוללת או מוגבלת לכשיבשילו התנאים. משמע, במציאות המדינית והבטחונית שבה שרויה ישראל, היא אינה יכולה לצמצם את כוחה הצבאי. להפך, עליה לנקוט גישה זהירה ולשמור על שולי ביטחון רחבים ככל הניתן. במלחמה צפויה ישראל לעמוד מול קואליציה של מדינות ערביות בהנהגת מצרים. במישור המעצמתי הניחה

36. אלוף-משנה ברוך גלבוץ, דיון מטכ"ל 32/68, 26 באוגוסט 1968, א"צ.

37. מטכ"ל/אג"מ/תוא"ר, "גושן": פתוח סדר כוחות צה"ל לשנים 1970-1974, מצורף למכתב אלוף-משנה ברוך גלבוץ, ראש אג"מ/תוא"ר, 'פיתוח סד"כ צה"ל לתקופת 'גושן' (1970-1974)', 16 בינואר 1970, א"צ [להלן: "גושן": פתוח סדר כוחות צה"ל לשנים 1970-1974].

38. רב-אלוף חיים בר-לב, דיון מטכ"ל 19/69, 5 במאי 1969, א"צ.

תוכנית 'גושן' כי ברית-המועצות תפעל להעמקת קשריה עם מדינות ערב ותמשיך לסייע להן, הן בהספקת אמצעי לחימה והן באמצעים מדיניים. כמו כן היתה הערכה שלברית-המועצות תהיה יכולת התערבות גדולה יותר באזור מאשר בעבר ולא נשללה אפילו האפשרות ל'התערבות צבאית מוגבלת [מצדה], תוך המנעות מעימות עם ארצות הברית'.³⁹ עם זאת, חשוב לציין כי סד"כ 'גושן' לא תוכנן על בסיס ההנחה של התערבות סובייטית אפשרית. התוכנית העריכה כי 'סבירה מלחמה גם לפני שנת 1974', כלומר, מלחמה עלולה לפרוץ עוד במהלך תקופת 'גושן'. למדינות ערב, על-פי הנחת העבודה, היה תמריץ לפתוח במלחמה כדי לשנות את תוצאות מלחמת ששת הימים. אולם עיטוי המלחמה היה מותנה בהתעצמותן הצבאית, אשר תחולל תמורה ביחסי הכוחות לטובת הערבים ותאפשר להם להגיע להישגים, ובנסיבות המדיניות – בהיווצרות אקלים בין-לאומי מתאים. המועד הצפוי ליוזמת מלחמה מצד הערבים היה נתון במחלוקת במטה הכללי. אלוף פיקוד הצפון האלוף דוד אלעזר סבר שצפויה מלחמה:

נקודת מוצא אחת, שחשוב לזכור אותה, היא, שאנחנו חייבים לצאת מתוך הנחה שמלחמה אפשרית כבר בראשית 'גושן' והמלחמה היא ודאית תוך כדי תקופת 'גושן'. כאשר אני אומר 'ודאית', כמו בכל הכללה גם כאן יש איזה אחוז של אי-דיוק, אבל אנחנו חייבים לצאת מתוך הנחה שהיא ודאית. זה אולי השוני בין הגישה ל'גושן' לבין הגישה אל כל התוכניות שהיו לנו ב-10 השנים האחרונות, כאשר היינו אומרים: סביר להניח שמלחמה לא תהיה, אבל אנחנו מתכוננים לאפשרות שהיא כן תהיה. היום אני אומר להיפך: המלחמה היא ודאית – ונשמח אם היא לא תהיה.⁴⁰

לעומתו, אלוף פיקוד הדרום האלוף ישעיהו גביש סבר כי 'דווקא לאחר מלחמת ששת הימים יש כל הנתונים לחשוב שהמלחמה הבאה היא הרבה יותר רחוקה מאשר בשלוש-ארבע השנים הקרובות'. ראש מחלקת ההדרכה האלוף אריאל שרון הביע דעתו כי 'ביזמת הערבים לא תהיה מלחמה גדולה גם בתקופת גושן'.⁴¹

התוכנית הציעה כמה תרחישים לפרוץ מלחמה: התערערות מצב הביטחון בגבולות; חרפה בלוחמה הועירה נגד ישראל; מתקפת פתע כוללת או מוגבלת ליעד מוגדר. ההנחה היתה שמלחמה עלולה להתחולל בו בזמן, או להתפתח ולהתפשט בהדרגה, בכל הזירות הסובבות את ישראל. נבע מכך ש'צה"ל צריך לקיים פריסה מגנתית, עם יכולת למעבר מידי למתקפה כוללת בכל-אחת משלוש הזירות, או בכולן בו-זמנית, תוך שאיפה להגיע ל-6 מאמצים מערכתיים [אוגדות]. הרמטכ"ל בר-לב ביקש אפילו להגיע ל-7 אוגדות בסוף תקופת 'גושן':

39. "גושן": פתוח סדר כוחות צה"ל לשנים 1970-1974.

40. האלוף דוד אלעזר, דיון מטכ"ל 33/68, 2 בספטמבר 1968, א"צ.

41. דיון מטכ"ל 33/68, 2 בספטמבר 1968, א"צ.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

שש מפקדות [אוגדתיות] זה נראה לי כמינימום, בחלוקה אופטימאלית: שלש לסיני, שתיים למרכז או צפון – אותו פיקוד שנראה אותו כמועמד ראשון למשימה התקפית, ובפיקוד השלישי – מפקדה אוגדתית אחת לשליטה על כוחות 'סלע'. זה נראה לי כמינימום. רצוי להגיע לשבע, והשביעית תאפשר לנו בכל פיקוד שתיים – בפיקוד דרום שלש[:]; או בפיקוד דרום שלוש, באחד הפיקודים שתיים, בפיקוד השלישי שהוא במשימת בלימה – אחת, ואוגדה שביעית לתיגבור או להזזה או להעתקת מאמצים. אם כן, אנחנו בתקופת 'גושן', כיעד מציבים לעצמנו שש, ורצוי – שבע.⁴²

לא הכול במטה הכללי היו שלמים עם בניית כושר למאמץ התקפי ברוזמנית בשלוש זירות. לאלוף רחבעם זאבי נראה היה שמדובר ב'שאיפה יומרנית ומיותרת, שיש לה ביטוי, אחר-כך, במחיר הנצחון', וכי 'זהו ביזבוז אמצעים שאין לנו אותם'. לדבריו אפשר היה 'להסתפק בארבעה, ואולי בחמשה מאמצים'.⁴³

הדוקטרינה הצבאית ב'גושן', כמו ב'מכבי', היתה דוקטרינה הגנתית-התקפית. לפיכך צוין בתוכנית שנחוץ להגדיל את 'כושר הספיגה, כדי לבטל את האפקט הראשוני של מתקפת אויב, ולאפשר מעבר מיידי למתקפה'. הגדלת כושר ספיגה כלל את חיזוק העורף והגברת כושר העמידה של האוכלוסייה האזרחית לקראת התקפה אפשרית מצד האויב. יישום המעבר ממגננה למתקפה חייב פיתוח סד"כ מסתער מתאים לכך ולא להסתפק בבנייתו של מערך מגננה. בדיון מטכ"ל שעסק בתוכנית 'גושן' הבהיר בר-לב: 'הכוחות שלנו צריכים להיות בנויים לקראת בלימת מתקפת פתע ומעבר לאופנסיבה'.⁴⁴ בנוגע לחיל האוויר אמר הרמטכ"ל כי 'התפישה היא גם לתקוף אם אפשר ביוזמתנו לשתק את שדות התעופה ולפגוע במה שיותר מטוסים. ואם לא, גם להיות מסוגלים לספוג ולהגן על דברים עיקריים'.⁴⁵ במטה הכללי לא הכול הסכימו עם הדוקטרינה ההגנתית-התקפית, ואולם היתה הבנה כי במציאות הגאו-אסטרטגית שאחרי מלחמת ששת הימים יתקשה הצבא לנקוט דוקטרינה התקפית. בר-לב ציין בקשר לכך: 'אני חושב שהמלחמה, אם תהיה מלחמה כוללת, תהיה מלחמה ביוזמתם. אני רואה מעט מאוד סיכויים וסבירות שאנחנו נהיה היוזמים. הלוואי ורק במהלך האווירי נוכל להקדים אותם בחמש דקות. גם בזה אינני בטוח'.⁴⁶ גם ראש אג"ם האלוף עוז ויצמן נתן לכך ביטוי:

נדמה לי שאנחנו צריכים לתקוף את הבעיה הזאת מנקודת ראות כזאת: סביר ביותר להניח שלא נוכל לשכנע את ממשלתנו – תהיה אשר תהיה – שיש לערוך מלחמת מנע. [...] שתי הדוגמאות של מבצע סיני ומלחמת ששת הימים אינן רלבנטיות, משום שאז המאכלת היתה מונחת על הצוואר. אז עמדו כך וכך טנקים בשערי הנגב, כך וכך

42. רב-אלוף חיים בר-לב, דיון מטכ"ל 50/68, 16 בדצמבר 1968, א"צ.

43. האלוף רחבעם זאבי, דיון מטכ"ל 33/68, 2 בספטמבר 1968, א"צ.

44. רב-אלוף חיים בר-לב, דיון מטכ"ל 33/68, 2 בספטמבר 1968, א"צ.

45. רב-אלוף חיים בר-לב, דיון מטכ"ל 4/69, 20 בינואר 1969, א"צ.

46. ראו לעיל הערה 44.

טנקים בצפון והגבול עם ירדן היה כפי שהיה. היום קשה לשכנע שכך וכך טנקים מעבר לתעלת סואץ וכך וכך טנקים ליד דמשק מהווים איום על ישראל. לכן, הרבה יותר סביר להניח, שאם יהיה משהו - יהיה כשהם יתחילו ולא אנחנו.⁴⁷

מטרת המלחמה על-פי תוכנית 'גושן' היתה 'השמדת צבאות ערב, והשתלטות על ערי-בירה ושטחים חיוניים אחרים, כדי למוטט את המשטרים העוינים, ולהגיע להסדר מדיני רצוי'.⁴⁸ הכוונה היתה להשיג הכרעה מהירה של האויב בכל הזירות. פיתוח הסד"כ במסגרת 'גושן' התבסס על ההנחות הבאות:

- א. העוצמה באויר תתנה את ההכרעה בתחום הזמן הנדרש.
- ב. היעדים להשגת מטרת המלחמה הם קרקעיים, ולשם השגתם, תוך זמן קצר, דרוש כוח מחץ משוריין בין-חילי.
- ג. ניתן להשיג את המטרות האסטרטגיות והמערכתיות בדרך היבשה, לאחר שהכוח האוירי יצר תנאים לכך. יש לאבטח את אגפנו הימי מפני אפשרויות פגיעה במרכזי אוכלוסיה ובמתקנים חיוניים.
- ד. בנתוני המשאבים שברשותנו, יש חשיבות עליונה לבנין וקיום כוחות רב-תכליתיים המסוגלים לבצע פעולות בהיטס ובהישט, ככוח משוריין או רגלי.
- ה. בבנינו ובהצטיידותו של צה"ל, יש לקחת בחשבון כיצד הוא ייראה לאחר המלחמה.⁴⁹

בתוכנית 'גושן' נשמר סדר הקדימות המסורתי בצה"ל, והעדיפות ניתנה בראש ובראשונה לפיתוח העוצמה האווירית, וכן לפיתוח כוחות משוריינים וכוחות יבילי אוויר. כלומר, ניתנה עדיפות בפיתוח הסד"כ בראש ובראשונה לאותם כוחות הדרושים להכרעה. בהצגת התוכנית למטכ"ל ציין ראש מחלקת תכנון וארגון (תוא"ר) באג"ם אלוף-משנה ברוך גלבוץ את סדר הקדימויות שהנחה את בניית הסד"כ ב'גושן':

מספר מגמות בהצעת הסד"כ הזה. [...] היות ואנחנו רואים כתנאי להכרעה עליונות באוויר, אנחנו אומרים שעדיפות ראשונה יש לחיל האוויר. [...] היות ואנחנו רואים את ההכרעה ביבשה, אנחנו אומרים: צריך לבנות כוח משוריין כזה שישג הכרעה זו, והכנת אמצעים לאותם כוחות רב-תכליתיים [...] לפחות בשטח ההצנחה וההנחתה. [...] אשר לים, אנחנו אומרים שהים איננו זירה שיש לה אופי של הכרעה. על כן אנחנו רואים את עיקר המשימה בים בבניית עצמה כזו שתוכל להבטיח את החופים ולמנוע חופש שייט של האויב ולשבש כל דבר שיש לאויב בחופים.⁵⁰

47. האלוף עזר ויצמן, דיון מטכ"ל 33/68, 2 בספטמבר 1968, א"צ.

48. "גושן": פתוח סדר כוחות צה"ל לשנים 1970-1974.

49. שם.

50. אלוף-משנה ברוך גלבוץ, דיון מטכ"ל 32/68, 26 באוגוסט 1968, א"צ.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

הרמטכ"ל, שהבחין בין כוחות הכרעה ובין כוחות שאינם מכריעים בבניין הסד"כ, הסביר את המשמעות של סדר הקדימויות:

כשקובעים קדימה זה לא אומר שהולכים אך ורק על שניים או שלושת האלמנטים הנהנים מקדימה ראשונה. ההבדל בין מרכיב הכוח שהוא בקדימה גבוהה ושהוא שייך לאלמנט ההכרעה שלנו ובין כל יתר המרכיבים הוא בזה, שלגבי המרכיבים השייכים לכוח ההכרעה אנחנו מנסים בהם ללכת במכסימום – מכסימום מטוסי תקיפה, מכסימום טנקים, מכסימום הליקופטרים. נקודה. מרכיב שהוא איננו שייך לקדימה הזאת כי הוא איננו שייך לכוח ההכרעה – החוק שעובד הוא לא החוק המכסימאלי אלא חוק המינימום: המינימום הדרוש. בארטיילריה אנחנו לא אומרים מכסימום, אנחנו אומרים: בארטיילריה אנחנו רוצים את המינימום הדרוש. [...] ב'הוק' אנחנו לא אומרים את המכסימום – את המינימום הדרוש. לפני שלש שנים זה היה חמש סוללות, היום זה שמונה סוללות. אותו דין במטוסי תובלה ובכל אותם הדברים שאינם שייכים לכוח ההכרעה. והדבר הזה תופס לגבי חיל הים.⁵¹

הסד"כ האווירי במסגרת 'גושן' תוכנן במגמה להשיג עליונות אווירית ולקיימה ברציפות בהתחשב בקליטתם ובהכנסתם של מטוסי קרב במערך המבצעי של חילות האוויר הערביים. כמו כן התחשב התכנון בשכלולו ובעיבוי של מערך ההגנה האווירית – הפעלת מערכות מכ"ם וסוללות טילי קרקע-אוויר לגובה נמוך; ובבינוי שדות תעופה, מסלולי חירום ודירים תת-קרקעיים, כלומר, בפריסה רחבה יותר של מטוסי האויב ומתן מיגון טוב יותר. זאת ועוד, נלקחה בחשבון זירת המלחמה האווירית הפוטנציאלית שהקיפה את כלל ארצות ערב, את החלק הדרומי והמזרחי של הים התיכון ואת ים סוף עד מצרי באב אל-מנדב. התוכנית גם עמדה על צמצום אפשרי במרווח ההתרעה מפני התקפה אווירית של האויב, שתבוצע בדרך של גיחות בגובה נמוך או משדות תעופה קרובים. בצד פיתוח הסד"כ האווירי במגמה לצמצם את פגיעתה של מתקפה אווירית של האויב עמדה התוכנית על הצורך בעיבוי כושר הספיגה – הכשרת קטעי כביש כמסלולי חירום, בניית מסלולים ודת"קים נוספים, ופיתוח מערך הנ"מ: הוספת סוללות של טילי קרקע-אוויר ושל תותחי נ"מ.

הסד"כ האווירי המתוכנן של חיל האוויר ל-31 במרס 1973 (שנה לפני תום 'גושן') כלל 408 מטוסי קרב, ובהם 71 מטוסי פנטום, 190 מטוסי סקיי הוק, 43 מטוסי מיראז' 3, 19 מטוסי סופר-מיסטר ו-15 מטוסי נשר מייצור מקומי. כמו כן כלל עדיין הסד"כ המתוכנן למועד זה 70 מטוסי קרב מדגמים מיושנים – אורגן, מיסטר ווטור. הוצאתם של מטוסים אלה מהסד"כ הותנתה בתוספת מטוסים מתקדמים יותר מרכש ומייצור מקומי. בתוכנית 'גושן' כבר לא נכללו מטוסי המיראז' 5, שצרפת הטילה, כאמור, אמברגו על מכירתם לישראל (התפתחות הסד"כ המתוכנן של מטוסי הקרב ראו לוח 3 בנספח). סד"כ מטוסי הקרב המתוכנן היה קטן מהצרכים שהציג חיל האוויר ב-94 מטוסים. על-פי התוכנית המוצעת

51. ראו לעיל הערה 42.

של חיל האוויר מנה סד"כ מטוסי הקרב ב-31 במרס 1973 502 מטוסים, ובהם 72 מטוסי פנטום, 46 מטוסי מיראז' 3, 189 מטוסי סקייהוק, 15 מטוסי נשר, 19 מטוסי סופר-מיסטר ועוד 89 מטוסי קרב מסוג שטרם נקבע. כמו כן נכללו בסד"כ מטוסי הקרב 72 מטוסי אורגן, מיסטר ווטור.⁵² הפער בין תוכנית 'גושן' ובין תוכנית חיל האוויר היה ב-89 מטוסי קרב, שסוגם טרם נקבע. חשוב לציין שגם סד"כ של 400 מטוסי קרב נראה למפקד חיל האוויר. בדיון מטכ"ל בספטמבר 1969 ציין האלוף מרדכי הוד:

400 מטוסי תקיפה [קרב], זוהי תוכנית יוצאת מגדר הרגיל. היא תדרוש הרבה מאמצים, ואני מאמין שנצטרך להגיע לזה בהתאם לקצב ההצטיידות של הצד שכנגד, מתוך חישוב ש-400 מטוסי תקיפה צריכים לאפשר לנו לשמור על הפער בינינו ובין חיילות האוויר של הערבים.⁵³

דווקא מאלופים אחרים במטה הכללי נשמעה הטענה שחיל האוויר אינו מספיק גדול. גביש סבר 'שהתכנית ל-400 מטוסים היא קטנה מאוד בהשוואה לתפקידי הזירה [האווירית], ולפיכך העדיף 'תוספת מטוסים על חשבון השריון'. שרון ציין כי זו לו הפעם הראשונה שהוא שומע כי 'חיל האוויר מרוצה' והביע דעתו, שהיה 'הולך לסד"כ יותר גדול'. לדבריו, 'זה יהיה הנושא העיקרי - בין אם נתקוף ובין אם נתגונן. וגם מבחינת התערבות של מעצמה זרה - אם תהיה - זו האפשרות העקרית שנוכל לענות'.⁵⁴

בפועל היה סד"כ מטוסי הקרב ב-31 במרס 1973 שונה מהתכנון, הן בגודלו - מנה 357 מטוסים לעומת 408 מטוסים בתכנון, הן בהרכבו (השוואה בין סד"כ מטוסי הקרב המתוכנן ובפועל ראו לוח 3 בנספח), קל וחומר שהוא היה קטן מהצרכים שהציג, כאמור, חיל האוויר לתקופה הנדונה. הפער בגודלו של סד"כ מטוסי הקרב, בין התכנון ובין הסד"כ בפועל, נגרם בגלל הוצאתם מהשירות של מטוסי האורגן, המיסטר והוטור. בסד"כ בפועל היה מספרם של מטוסי המיראז' 3 ושל מטוסי הסקייהוק נמוך מהתכנון מצד אחד, ומן הצד השני היתה כמותם של מטוסי הפנטום ושל מטוסי הנשר גדולה מהתכנון. אפשר להסביר את ההבדל בין התכנון ובין הסד"כ בפועל בגריעתם של מטוסים מהסד"כ כתוצאה מפעילות מבצעית ומתאונות (מטוסי מיראז' 3 וסקייהוק), באפשרויות הרכש בארצות-הברית (מטוסי הפנטום) ובקצב הייצור של מטוסי הנשר בישראל. מערך התובלה האווירית כלל ב-31 במרס 1973 שני מטוסי C-130 לעומת שישה מטוסים מן הדגם הזה שנכללו בסד"כ המתוכנן, וכן 16 מסוקי יסעור. הפער בין הסד"כ המתוכנן של מטוסי C-130 ובין הסד"כ בפועל היה נעוץ באילוצים תקציביים, שמנעו הקצאת משאבים רבים יותר לרכש מטוסים נוספים מהסוג הזה. סד"כ היבשה במסגרת תוכנית 'גושן' תוכנן בהתחשב בפיתוח הצפוי של מערך השריון בצבאות האויב, והוא נועד לאפשר לצה"ל 'להפעיל ב-3 זירות, בו-זמנית, עד 6 מאמצים

52. מפקדת חיל האוויר, 'גושן' ח"א, 13 במרס 1969, משרד הביטחון.

53. האלוף מרדכי הוד, דיון מטכ"ל 33/68, 2 בספטמבר 1968, א"צ.

54. דיון מטכ"ל 33/68, 2 בספטמבר 1968, א"צ.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

מערכתיים, המתבססים על עוצבות שריון.⁵⁵ משמע, הגדלת הסד"כ היבשתי בעדיפות לפיתוח המערך המשוריין. הכוונה היתה ליצור יכולת פעולה ללא תלות בקווי התחזוקה הפנימיים שהתארכו בעקבות מלחמת ששת הימים, ולנוכח אובדן האפשרות להזוה מהירה של כוחות מזירה לזירה. כך גם אפשר יהיה להתגבר על האילוף של לוח זמנים קצר ועל תביעות במישור הבין-לאומי לסיום המלחמה. סד"כ היבשה המתוכנן ל-31 במרס 1973 כלל אפוא 29 חטיבות, מהן 11 חטיבות שריון, שש חטיבות ממוכנות, ארבע חטיבות מוצנחות ושמונה חטיבות חי"ר. לעומת ראשית התקופה (31 במרס 1970) גדל הסד"כ היבשתי המתוכנן בשתי חטיבות שריון, בחטיבה מוצנחת ובחטיבת חי"ר (התפתחות סד"כ היבשה המתוכנן ראו לוח 1 בנספח). הרמטכ"ל התנה את הקמתה של חטיבה מוצנחת רביעית בתקופת 'גושן' בכך שלא תפגע בפיתוח סד"כ השריון.⁵⁶ מספר הטנקים המתוכנן ב-31 במרס 1974 עמד על 1822, מהם 1335 טנקי סנטוריון ופטון וכן טנקים מדגם מתקדם נוסף שלא פורט בתוכנית. בראשית התקופה נכללו בסד"כ 1593 טנקים, מהם 1035 טנקי סנטוריון ופטון (התפתחות סד"כ הטנקים המתוכנן ראו לוח 2 בנספח). חטיבות השריון יהיו בנויות משלושה גדודי טנקים כל אחת, ואילו החטיבות הממוכנות יהיו בנויות משני גדודי חרמ"ש וגדוד טנקים כל אחת. בחטיבות השריון יהיו טנקי פטון, צנטוריון וטירן ואילו בחטיבות הממוכנות יהיו טנקי השרמן M-50 ו-M-51, כלומר טנקים מדגמים מיושנים יותר. על-פי התכנון הכוונה היתה להוציא מהמערך עד סוף תקופת 'גושן' את טנקי השרמן M-1 בפועל אמנם נמנו בסד"כ היבשה ב-31 במרס 1973 29 חטיבות, אבל הרכבן היה שונה מהמתוכנן. מספר חטיבות השריון בפועל גדל ל-13 ואילו מספר החטיבות המוצנחות והחי"ר עמד על שלוש ושבע בהתאמה. מספר הטנקים ב-31 במרס 1973 הגיע ל-2009, מהם 1581 טנקי סנטוריון ופטון. הפער בין התכנון ובין הסד"כ בפועל נבע בראש ובראשונה מהעדיפות שניתנה לשריון בפיתוח כוחות היבשה לעומת החי"ר והצנחנים, וביטא את החשיבות שהמטה הכללי ייחס לשריון בהכרעת קרב היבשה. עמד על כך האלוף ישראל טל:

המדע הצבאי ואמנות המלחמה וכן גם נסיונו של צה"ל בכלל ולקחי מלחמת ששת הימים בפרט, מלמדים אותנו כי הטנק הוא נשק ההכרעה העיקרי ביבשה והוא נושא ההסתערות הראשי בכל סוגי השטח, התנאים והנסיבות. כל שאר החילות לרבות חילות הדרג המסתער מסייעים לטנק אם באופן ישיר ברמה הטקטית ואם באופן עקיף ברמה האופרטיבית והאיסטרטגית [ההדגשות במקור].⁵⁷

פיתוח המערך המשוריין בהיקף גדול יותר מהתכנון התאפשר הודות למשאבים שהועמדו לרשות הביטחון והודות למקורות הרכש שאפשרו רכישת טנקים בכמות גדולה יותר מהמתוכנן.

55. "גושן": פתוח סדר כוחות צה"ל לשנים 1970-1974.

56. רב-אלוף חיים בר-לב, דיון מטכ"ל 51/68, 23 בדצמבר 1968, א"צ.

57. ראש מנפ"ק אלוף י" טל, 'התעצמות בטנקים - ניתוח המצב והמלצות', 5 בדצמבר 1969, משרד הביטחון.

פיתוח השריון חייב כמובן הקצאה גדולה יותר של כוח-אדם לחטיבות השריון, והדבר בא על חשבון פיתוח המערך המוצנח וחטיבות החי"ר. כבר בתוכנית 'גושן', ביחס לסד"כ המתוכנן, נאמר בנוגע לעדיפויות באיוש החיילים המשתחררים משירות סדיר: 'עקב הצרכים בבנין סד"כ השריון, יופנה מירב כ"א משחרור חי"ר (לא כולל חי"ר מוצנח) למערך ה"חש"ג, וזאת בנוסף לפליטה עצמית של החיל משירות סדיר'.⁵⁸ קל וחומר שהעדיפות בהקצאת כוח-אדם ניתנה לשריון כאשר הסד"כ המשוריין בפועל היה גדול מהסד"כ המתוכנן במסגרת 'גושן'. אין תמה אפוא שמספר חטיבות החי"ר והחטיבות המוצנחות בפועל היה קטן מהתכנון.

לחיל הים נועדו המשימות הבאות: הגנה על חופי המדינה מפני הפגזות ומפני הנחתות ופשיטות מהים, כלומר, למנוע מהאויב את האפשרות לפגוע במרכזי האוכלוסייה ובמתקנים חיוניים; הנחתת כוחות במסגרת מאמץ מערכתי או למבצעים מיוחדים; ביטחון שוטף ואבטחת שיט חיוני. במשימה האחרונה לא היתה כוונה לאבטחת נתיבי השיט לישראל. הרמטכ"ל בר"ל ציין בהקשר לכך: 'התנכלות לשייט, לפי דעתי זו בעיה בעיקר תאורתית. [...] במציאות אני לא חושש מזה. [...] אלה אפשרויות תאורתיות קיימות, מעשית בעיני זה לא נראה חמור. ואם חס וחלילה נעמוד בפני הבעיות הללו נצטרך לתת להם פתרון לאו דוקא פתרון באמצעות הצי'.⁵⁹ התוכנית הניחה שבביצוע משימותיו יסתייע חיל הים בחיל האוויר בסיוורים לטווחים ארוכים, בתקיפת כלי שיט של האויב ובשיתוף מטוסים בלוחמה אלקטרונית בזירה הימית. התפקידים האמורים לעיל היו מקובלים על מפקד חיל הים האלוף אברהם בוצר, שלא כקודמיו בפקוד על החיל הסכים עם הגישה המצמצמת שרווחה במטה הכללי:

אני מקבל את ההנחות [ש]לפיהן המלחמה הצפויה תהיה קצרה, או קצרה במידה מספקת כדי שלא תהיינה בה בעיות שייט ואספקה ימית תוך כדי המלחמה. יחד עם זאת ברור שחיל הים איננו גורם שיכריע במלחמה. אולם לחיל הים יש חשיבות שונה מאשר לכוחות אחרים בזמן שלום. מכאן שבמלחמה התפקיד העיקרי של חיל הים הוא להגן על העורף, קרי: הגנה על החוף, כאשר החלק הרגיש הוא בים התיכון. [...] הגנת החוף צריכה להיות בשיטה התקפית. אנחנו לא נוכל לחכות עד שכלי האויב יגיעו לחוף עצמו.⁶⁰

הרמטכ"ל עמד על התמורה שהתחוללה במפקדת חיל הים בנוגע לתפקיד הזרוע הימית במלחמה. בישיבת מטכ"ל בינואר 1969 אמר בר"ל: 'אני רוצה לציין את שמחתי על כך שאין חילוקי דעות בפורום הזה באשר ליעודו של חיל הים. תופעה יחסית חדשה. נפגשתי עם סגל מפקדים בחיל הים ואני יכול לאמר שגם שם היום מבינים מה תפקידו של חיל הים, בניגוד לשנים עברו'.⁶¹

58. 'גושן': פתוח סדר כוחות צה"ל לשנים 1970-1974.

59. רב-אלוף חיים בר-לב, דיון מטכ"ל 6/70, 2 בפברואר 1970, א"צ.

60. האלוף אברהם בוצר, דיון מטכ"ל 33/68, 2 בספטמבר 1968, א"צ.

61. רב-אלוף חיים בר-לב, דיון מטכ"ל 5/69, 27 בינואר 1969, א"צ.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

הסד"כ הימי המתוכנן במסגרת 'גושן' ל-31 במרס 1973 כלל שתי צוללות, 12 סטי"לים ועשרה נט"קים (התפתחות סד"כ חיל הים המתוכנן ראו לוח 4 בנספח). כמו כן הציעה התוכנית לבדוק את האפשרות להוסיף לסד"כ עוד שישה סטי"לים, ואולם היא לא כללה אותם במסגרת הסד"כ המתוכנן. סד"כ הסטי"לים בתוכנית 'גושן' היה קטן מהצרכים שפרש חיל הים. דרישות חיל הים ל'גושן' כללו צי של 18 סטי"לים בים התיכון ב-31 במרס 1973 - סד"כ שנחשב בחיל למינימלי כדי שיוכל 'לתקוף הן לצורך הגנה והן לצורך השמדה של יחידות האויב'.⁶² אולם אילוצים תקציביים ומגבלת כוח-אדם מצד אחד, וסדר הקדימויות בבניין צה"ל, שהקנה חשיבות משנית לפיתוח חיל הים לעומת האוויר והשריון, מצד שני, גרמו לכך שתוכנית חיל הים נדחתה.

במטה הכללי התגלעו חילוקי דעות בנוגע למערך הצוללות. מצד אחד עמד מפקד חיל הים על תפקידן של הצוללות במלחמה בתקיפת כוחות ימיים של האויב במבואות נמליו ובהגנה על חופי המדינה ונמליה מפני צוללות וכוחות נחיתה. על-פי חיל הים היה נחוץ סד"כ של שש צוללות למילוי משימותיו, אולם לנוכח משך בניית הצוללות וקצב ההצטיידות בהן יכולה הסד"כ בתום תקופת 'גושן' שלוש צוללות, ושתי צוללות ב-31 במרס 1973. בקיום מערך הצוללות תמכו האלופים דוד אלעזר, אריאל שרון, עמוס חורב ושמואל אייל בעיקר משום שגרסו כי אי-אפשר לוותר על ממד לחימה - הממד התת-ימי. מצד שני הגיע האלוף עזר ויצמן 'למסקנה ולדעה שצריך לחסל את ענף הצוללות בחיל הים'.⁶³ לשיטתו, אין מדובר בנשק מכריע ומרתיע ואת העדיפות בהקצאת המשאבים המוגבלים נחוץ להקנות לחיל האוויר, לשריון ולצנחנים. הצוללות ממלאות תפקיד של התשה במלחמה ארוכה, ואילו המלחמה שצה"ל צפוי לנהל תהיה מלחמה קצרה. כמו כן, ויצמן היה מסופק בנוגע לתפקידה של שייטת 13, שבגינה נחוצה צוללת, והעריך כי סיכויי ההצלחה של הצוללות בקרב הימי קטנים. זאת ועוד, מטעמי יעילות לנוכח האילוצים התקציביים כדאי להפנות את מרב המשאבים בתוך חיל הים לפיתוח תחום אחד - הסטי"לים, ולא להקצותם לכמה תחומים אשר ייוותרו קטנים מדי. בעמדה שגרסה כי אין להשקיע בפיתוח מערך הצוללות החזיקו גם האלופים מרדכי הוד, רחבעם זאבי ואהרן יריב. הרמטכ"ל תמך בקיום מערך הצוללות בצה"ל משום שהן מקנות ממד לחימה נוסף - התת-ימי, ומשום שהן 'הגוף היחיד בחיל הים שיש לו יכולת אופרטיבית תוקפנית'. [...] האלמנט הימי היחיד בעל זרוע ארוכה, בעל משמעות אופרטיבית תוקפנית, שלא כמו הסטי"ל אשר 'ברמה הטקטית הוא כלי תוקפני, אבל ברמה האופרטיבית זה כלי הגנתי'.⁶⁴ בר-לב חשש שוויתור על מערך הצוללות יגדיל את חופש הפעולה של הצי המצרי והצי הסורי או הצי הרוסי. מן ההיבט הכלכלי לא ראה הרמטכ"ל בהצטיידות בצוללות מעמסה תקציבית כזאת שצה"ל לא יוכל להתמודד עמה.

62. ראו לעיל הערה 60.

63. האלוף עזר ויצמן, דיון מטכ"ל 50/68, 16 בדצמבר 1968, א"צ.

64. ראו לעיל הערה 42.

בפועל היה הסד"כ הימי ב־31 במרס 1973 קטן בצוללת אחת בהשוואה לסד"כ המתוכנן ב'גושן' (צוללת אחת בפועל לעומת שתי צוללות בתכנון). לעומת זאת, מספר הסטי"לים בפועל היה גדול באחד בהשוואה לתכנון (13 סטי"לים בפועל לעומת 12 סטי"לים בתוכנית 'גושן').

בשנת 1970, כמתחייב מפיתוח סדר הכוחות, נמשך הגידול בתקציב הביטחון ואפילו הואץ. בשנה זו עמד תקציב הביטחון על 4867 מיליוני ל"י, גידול ראלי של 34.5% לעומת תקציב 1969. במקביל צמח שיעורו מהתל"ג והגיע לכדי 24.7%.

כאמור, תוכנית 'גושן' התעלמה מיכולתו של המשק להעמיד את המקורות הכלכליים ליישומה. ליועץ הכספי לרמטכ"ל תת־אלוף יעקב חפץ היא נראתה תוכנית יומרנית, אשר אינה מתחשבת באילוצים כלכליים ובמגבלות של משאבי אנוש. בדיון מטכ"ל בנושא 'גושן' הבהיר היועץ הכספי כי 'נוכח המשאבים היא [התוכנית] איננה ברת־ביצוע, ובעיקר בקשר עם כוח־אדם ותקציב'.⁶⁵ בפועל, תוכנית 'גושן' אכן לא עמדה במבחן המציאות.

'גושן ב'

כבר במרוצת השנה הראשונה של תקופת 'גושן' הוכנה תוכנית רב־שנתית חדשה 'גושן ב', והפעם לחמש שנים 1971-1975 (עד 31 במרס 1976). למעשה התבססה תוכנית 'גושן ב' על תוכנית 'גושן'. ראש אג"ם האלוף אלעזר ציין בקשר לכך: 'אנחנו בהחלט לא עושים תוכנית עבודה חדשה אלא משתמשים בתוכנית "גושן" כבסיס ועושים לה הרחבה'.⁶⁶ הכוונה הייתה לתוספות בעיקר בתחומי האוויר, השריון והחת"ם. כמה טעמים הובילו לעדכון תוכנית 'גושן'. ראשית, האילוץ התקציבי שחייב פריסה ארוכה יותר של פרק הזמן הנחוץ ליישומה. אלעזר עמד על הבעיה התקציבית שהיתה כרוכה בביצוע 'גושן' והסביר: 'איתרנו שגושן לא ניתן לביצוע בהיקף שנקבע ולא במשך השנים שנקבעו לו. והאפשרות התקציבית היחידה להשיג את היעדים שהצבנו לנו בגושן זה לפרוס אותם לתקופה יותר ארוכה בסדר גודל של 5 שנים שאז יש סיכוי שנוכל להשיג את היעדים'.⁶⁷ שנית, היה נחוץ להתאים את התוכנית למגבלות כוח־האדם. שלישית, מלחמת ההתשה וההתעצמות הערבית, בראש ובראשונה התעצמות מערך השריון במצרים ובסוריה, הצריכו מתן מענה בפיתוח סדר הכוחות של צה"ל. לדברי בר־לב, 'מבחינת התעצמות כוחות היבשה [בצה"ל] ברור שתוכנית גושן הקודמת היא איננה נראית כמספקת נוכח ההתפתחויות שחלו במדינות ערב'.⁶⁸ ראש אג"ם הבהיר כי עדכון התוכנית כולל 'כמה שינויים בעדיפויות לאור התפתחות סד"כ האויב ולאור שאיפה

65. תת־אלוף יעקב חפץ, דיון מטכ"ל 33/68, 2 בספטמבר 1968, א"צ.

66. האלוף דוד אלעזר, דיון מטכ"ל 34/70, 24 באוגוסט 1970, א"צ.

67. האלוף דוד אלעזר, דיון מטכ"ל 5/71, 8 בפברואר 1971, א"צ.

68. רבי־אלוף חיים בר־לב, דיון מטכ"ל 34/70, 24 באוגוסט 1970, א"צ.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

להתאים עצמנו יותר להתפתחויות הצפויות ב-5 השנים הבאות.⁶⁹ ראוי לציין שתכנון 'גושן ב' נעשה בעת שכבר שררה הפסקת אש בוירה המצרית ויישום התוכנית החל, הלכה למעשה, שמונה חודשים אחרי שנפסקה מלחמת ההתשה בתחילת אוגוסט 1970. ואולם להפסקת האש לא נודעה השפעה מצמצמת על התוכנית. הרמטכ"ל אמר בנוגע לכך:

ההתעצמות תמשיך ללא התחשבות במצב הבטחוני. גם אם תהיה הרגעה במצב הבטחוני אנחנו יוצאים מתוך הנחה שב-5 השנים הקרובות לא יהיה מקום להסיק מכך שאין צורך בח"א חזק ואין צורך בשריון כזה או אחר, כי אם בתחום ההתעצמות אנחנו רואים את גושן ב' כתכנית שבה מדינת ישראל תמצא במצב בטחוני כזה שיחייב התעצמות מקסימלית. [...] ההרגעה במצב אין לה השלכה על ההתעצמות, יש לה השלכה על ההוצאות השוטפות.⁷⁰

רביעית, בעקבות הפסקת האש והזזת הטילים על-ידי המצרים, ובעיקר התפקיד שמילאה ישראל במשבר שהתחולל בירדן בחודש ספטמבר 1970, גברה הנכונות האמריקנית לספק לישראל אמצעי לחימה ובתנאי אשראי נוחים יותר, הן מבחינת הריבית הן מבחינת המועדים לפרעון ההלוואות, אשר הקלו את המעמסה הכלכלית הגלומה בהאצת פיתוח הסד"כ. המישיה, אפשרויות הרכש שנפתחו בארצות-הברית יצרו הזדמנות להצטיידות נוספת באמצעי לחימה, הזדמנות שעלולה היתה לחלוף עם השתנות הנסיבות המדיניות, ובמערכת הביטחון ביקשו לפיכך שלא להחמיץ אותה. שישיה, אפשרויות ההצטיידות בארץ בעקבות בניית תשתית מקומית לייצור בטחוני. כלומר, נוצרו תנאים להצטיידות נוספת באמצעי לחימה, אשר אפשרו להאיץ את קצב הפיתוח של הסד"כ. לדברי אלעזר, 'ניצול האפשרויות הכספיות וההזדמנויות לרכוש, זו היתה כנראה אחת המשימות [הסיבות] העיקריות שבגללן אנחנו עושים כרגע את התכנון מחדש'.⁷¹ כפי שנראה להלן, נמצא ביטוי למגמה זו הן בפיתוח סד"כ מטוסי הקרב והן בפיתוח מערך השריון. עם זאת, בתחומים אחרים, כגון פיתוח מערך התחזוקה וסגירת פערים במלאים של חלקי חילוף ותחמושת, על מנת להקל את הנטל התקציבי הכרוך בפיתוח הסד"כ, ביקשה התוכנית לדחות את הביצוע ולפרוס אותו לתקופה ארוכה יותר לעומת 'גושן'. בר-לב עמד על התחלופה בין ההתעצמות ובין נושאים אחרים והבהיר כי 'גושן מורחב [גושן ב'] זה הסד"כ שאנחנו צריכים להגיע אליו, לא נוכל [להגיע לכך] אלא אם נקזז את הדברים המיותרים'.⁷² בהזדמנות אחרת ציין הרמטכ"ל: 'התעצמות הסד"כ על חשבון פערים בסד"כ הקיים. אנחנו יכולים ללכת על העקרון הזה גם כתוצאה מנסיון שבעצם כל השנים הולכים על העקרון הזה. גם כתוצאה מהערכה שבסופו של דבר חטיבה שיש לה רק 60% גיפים ורק 70% משאיות זו עדיין חטיבה'.⁷³

69. ראו לעיל הערה 67.

70. רביאלוף חיים בר-לב, דיון מטכ"ל 17/71, 26 באפריל 1971, א"צ.

71. ראו לעיל הערה 66.

72. ראו לעיל הערה 68.

73. רביאלוף חיים בר-לב, דיון מטכ"ל 36/70, 14 בספטמבר 1970, א"צ.

תוכנית 'גושן ב' הניחה כי מערכת היחסים שתשרור בין ישראל לבין מדינות ערב 'תחייב להמשיך ולפתח את צה"ל ל-סד"כ מירבי, הניתן למיצוי ממשאבי המדינה, במסגרת המגבלות התקציביות'. כלומר, המטרה היתה להביא את צה"ל להתעצמות מרבית במסגרת המשאבים שהמדינה תוכל להעמיד לרשות הביטחון. כמו כן הניחה התוכנית כי גבולות קווי הפסקת האש יישארו בתוקפם במרוצת תקופת 'גושן ב', אם בכל זאת יתחולל שינוי בהם, הרי תתחייב בחינה מחודשת הן של הסד"כ והן של פריסתו. מההנחה שיישמרו קווי הפסקת האש הקיימים נגזרה הנחה נוספת: גם להבא תתקיים המוטיבציה הערבית להמשיך בהתעצמות. הסד"כ המתוכנן נועד לתת מענה לכמה תרחישים של מעשי איבה: למלחמות מוגבלות בכל אחת מהזירות, למלחמה כוללת יוזמה בידי הערבים ולמלחמה יוזמה בידי ישראל שתפתח למלחמה כוללת.

גם ב'גושן ב', כמו ב'גושן', נותר על כנו סדר הקדימויות לפיתוח הסד"כ וניתנה בו עדיפות לפיתוח הסד"כ האווירי ולשריון. הרמטכ"ל בר-לב הגדיר את סדר הקדימויות כדלקמן:

הדברים שעומדים אצלנו היום בקדימה, הם בעצם לא שונים מן הקדימות הקודמות שהיו בעבר. אנחנו מדברים בקדימה גבוהה בכל מה שנוגע לחיל האויר, בתחום התקיפה שלו, בתחום הקרב שלו; בשריון - אנחנו מדברים על טנקים. שני אייטמס אלה קיימים בקדימה גבוהה [...] העיקרון המרכזי שהנחה אותנו בבנין הסד"כ הוא העיקרון של בחינה מה חיוני ומה לא חיוני והדברים שהם קבלו את הסיווג של חיוניות - מה המינימום הדרוש לנו במערך, כאשר את כל העודפים, במידה שהיו קיימים, נתנו לאותם הגורמים שהם בקדימה גבוהה - וזה אויר וטנקים.⁷⁴

לנוכח אילוצי סד"כ הן באוויר והן ביבשה הניחה תוכנית 'גושן ב' מאמץ התקפי בחזית אחת ובלימה בחזיתות האחרות, שלא כמו בתוכנית 'גושן'. ראש אג"ם אלעזר עמד על התמורה שהתחוללה בנושא זה:

במקרה של מלחמה כוללת יש בכוחו של צה"ל לרכז מאמץ עיקרי התקפי בחזית אחת ובו־זמנית לבלום ואף להשיג הישגים בשאר החזיתות. זו היתה הנחה ששינינו אותה בשנה שעברה, לעומת היכולת לפעול בו־זמנית בהתקפה על שתי חזיתות[...], והיא נשארת נכונה גם השנה.⁷⁵

תכנון הסד"כ האווירי ב'גושן ב' התחשב בהתעצמות הצפויה של חילות האוויר הערביים במטוסי קרב, במגמה לשמור על עליונות אווירית בכל מתאר מלחמה אפשרי; בהתפתחות מערך ההגנה האווירית - הצטיידות בסוללות טילי נ"מ מדגמים מתקדמים; בהתקדמות מערך הלוחמה האלקטרונית של האויב ובבניית שדות תעופה, מסלולים ודת"קים. בצד

74. רב-אלוף חיים בר-לב, דיון אצל שר הביטחון בתוכנית 'גושן ב', 22 באפריל 1971, משרד הביטחון.

75. האלוף דוד אלעזר, דיון מטכ"ל 29/71, 26 ביולי 1971, א"צ.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

הצרכים התחשב התכנון של סד"כ מטוסי הקרב גם ביכולת הקליטה של חיל האוויר, בראש ובראשונה במגבלות של כוח-אדם והכשרת צוותי אוויר. סד"כ מטוסי הקרב כלל ב-31 במרס 1973 על-פי תוכנית 'גושן ב' 398 מטוסי קרב, בהם 111 מטוסי פנטום, 158 מטוסי סקיהוק ו-36 מטוסי נשר. השוואה בין תוכנית 'גושן' המעודכנת ובין התוכנית שקדמה לה מלמדת כי מספר מטוסי הפנטום והנשר בתוכנית החדשה היה גדול ממספרם בתוכנית הקודמת, ולעומת זאת מספרם המתוכנן של מטוסי הסקיהוק היה קטן יותר. הבדל נוסף היה הוצאתם מהשירות של מטוסי הוואטור והמיסטר המיושנים על-פי תוכנית 'גושן ב' (התפתחות הסד"כ המתוכנן של מטוסי הקרב ראו לוח 3 בנספח). בנוגע למטוסי תובלה ולמסוקים לא ניתן לזהות הבדלים ממשיים, למעט ירידה במספרם של מטוסי תובלה מדגם C-130 משישה לארבעה מטוסים ב-1 במרס 1973.

בפועל היה סד"כ מטוסי הקרב ב-31 במרס 1973 קטן מהתכנון ב'גושן ב' - 357 מטוסים בפועל לעומת 398 מטוסים במסגרת התוכנית. הפער נבע בעיקר מהקדמת הוצאתם מהשירות של 31 מטוסי אורגן. כמו כן היה סד"כ הפנטומים בפועל קטן ב-11 מטוסים לעומת התוכנית. במטוסי קרב מדגמים אחרים ההבדלים בין התכנון ובין הביצוע היו מזעריים (השוואה בין סד"כ מטוסי הקרב המתוכנן ובפועל ראו לוח 3 בנספח).

בתוכנית 'גושן ב' לא חל שינוי בסך כל החטיבות שנכללו בסד"כ היבשה ב-31 במרס 1973 לעומת תוכנית 'גושן' - 29 חטיבות. אולם אפשר לזהות הבדל של ממש בין שתי התוכניות. במגמה לתת מענה להתעצמות המואצת של הצבאות הערביים בתחום השריון הקנתה התוכנית המעודכנת עדיפות גדולה יותר לפיתוח המערך המשוריין בצה"ל, הן לעומת התוכנית המקורית והן בהשוואה לחי"ר ולמערך המוצנח. אלעזר הסביר לחברי המטכ"ל: 'בדקנו בגושן מה הולך לקרות בצבאות ערב בשריון עד סוף גושן והחלטנו שגושן איננו מספיק וצריך להתעצם יותר'.⁷⁶ תוכנית 'גושן ב' התבססה על צפי הצטיידות במספר טנקים גדול יותר, תוך כדי ניצול הודמנויות הרכש, והאיצה את קצב ההתפתחות של השריון. לפיכך, מספר חטיבות השריון ב-31 במרס 1973 על-פי תוכנית 'גושן ב' היה גדול בשתי חטיבות מהסד"כ המשוריין שתוכנן ב'גושן', והוא עמד על 13 חטיבות. במקום קצב גידול של חטיבת שריון אחת לשנה ב'גושן' הואץ בתוכנית המעודכנת קצב הפיתוח של המערך המשוריין לשתי חטיבות בשנה. לעומת זאת, מספר החטיבות המוצנחות והחטיבות החי"ר היה קטן יותר בתוכנית החדשה. ב'גושן ב' תוכננו ל-31 במרס 1973 שלוש חטיבות מוצנחות ושבע חטיבות חי"ר לעומת ארבע חטיבות מוצנחות ושמונה חטיבות חי"ר באותו המועד על-פי תוכנית 'גושן'. הוויתור על חטיבה מוצנחת ועל חטיבת חי"ר התחייב בראש ובראשונה בגלל אילוצי כוח-האדם, שהכתיבו הסבתם של חיילי חי"ר לאנשי צוות טנק ולא אפשרו להגדיל את כוחות החי"ר והשריון בעת ובעונה אחת. ראש מחלקת תכנון וארגון באג"ם ציין בדיון מטכ"ל כי צה"ל יקטן 'בהחטיבות החי"ר לטובת גושן ב' בפיתוח חש"ן'.⁷⁷

76. ראו לעיל הערה 67.

77. רמ"ח תוא"ר, דיון מטכ"ל 36/70, 14 בספטמבר 1970, א"צ.

הרמטכ"ל הבהיר באותו פורום כי 'השאלה העיקרית היא החטיבה המוצנחת הרביעית שהיא לא צריכה להיות דבר בלתי רצוי אבל היא לצערי נראית לי, בגלל בעיות כוח אדם, כדבר רצוי שלא יהיה מצוי. כי כוח אדם זה נתון קבוע ואם להקים חטיבה רביעית צנחנים, אי אפשר לעשות זאת תוך שמירה על רמת האנשים בלי לפגוע בהכשרת צוותות טנקים'.⁷⁸ בדיון אחר אצל שר הביטחון טען בר-לב כי 'בעיית כוח האדם היא אחת המגבלות לסד"כ'.⁷⁹ בפועל תאם סד"כ היבשה ב-31 במרס 1973 את התכנון ב'גושן ב' (התפתחות סד"כ היבשה המתוכנן ובפועל ראו לוח 1 בנספח).

הפיגור בפיתוח מערך החי"ר והצנחנים נבע גם מאילוצים תקציביים הקשורים בסדר העדיפויות בבניין סדר הכוחות. מן הטעם הזה הועמדו לקידום החי"ר והצנחנים משאבים מוגבלים אשר גרמו לדחיית ההצטיידות באמצעי לחימה מתקדמים, שאמורים היו לשפר את כושר פעולתן של יחידות החי"ר והצנחנים ולאפשר להן למלא את המשימות שיוטלו עליהן ביעילות וכראוי. בספטמבר 1972 התלונן קצין צנחנים וחי"ר ראשי תא"ל עמנואל שקד כי לעומת החילות האחרים, שהצטיידו באמצעי לחימה מתקדמים, 'כוחות החי"ר דורכים במקום'. לדבריו:

הנשק שלנו מיושן. יבילות האוויר שלנו לא מותנית במה שחשבנו שהצנחנים צריכים אלא במה שיש לח"א. אם יש איקס יסעורים זה לא מפני שחושבים שצריך להעביר לעומק כך וכך כוחות. הליקופטרים ממושים שיכולים לסייע לא קיימים. רכב יביל אוויר קיים בקושי, רכב משוריין יביל אוויר בכלל לא קיים. [...] [חטיבות החי"ר המעולות: 3 חטיבות צנחנים וחטיבת גולני] צריכות להיות מצוידות בכלי נשק נ"ט שאף אחד לא קיים בצה"ל.⁸⁰

שאלת הוויתור על חי"ר וצנחנים כדי לאפשר פיתוח מואץ יותר של השריון היתה שנויה במחלוקת. מצד אחד היו אלופים, בהם רחבעם זאבי ואריאל שרון, אשר הכירו בכוחות של השריון בזרוע היבשה, אבל בד בבד היו מוטרדים מניוונו האפשרי של מערך החי"ר/צנחנים ודחיקתו. המערך היה נחוץ לביצוע משימות של הבקעה, לחציית התעלה, ללחימה בשטחים בנויים ועוד, ולפיכך ביקשו לחזק אותו. בדיון מטכ"ל בתחילת 1972 אמר זאבי:

אני מודה שהעדיפות בשדה הקרב היבשתי עברה מחי"ר לשריון לפני 10 שנים ובצדק. התעצמנו בשריון ובצדק. אבל מה שאני לא מסכים זה לזה שחיל הצנחנים, כל החי"ר, הפך להיות לחיל שחי בצילו של השריון במקום לצידו של השריון. [...] אני רואה להם משימות גם במלחמה העתידה, השריון לא יעשה את 'גחלת' [התוכנית ההתקפית בחזית הירדנית] בלי הצנחנים, הוא לא יעשה תפיסה של מעוזים בעורף האויב בלי צנחנים.

78. רב אלוף חיים בר-לב, דיון מטכ"ל 13/71, 29 במרס 1971, א"צ.

79. ראו לעיל הערה 74.

80. תת-אלוף עמנואל שקד, דיון מטכ"ל 34/72, 11 בספטמבר 1972, א"צ.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

הוא לא יעשה אחזקת שטחים בנויים או לחימה בהם ללא הצנחנים. יש להם יעודים שלא עבר [אבד] עליהם הכלת. לצה"ל היתה תפישה שהוא צבא רב-חילי. לצערי הפיתוח של החש"ן היה כך שהצנחנים נדחקו.⁸¹

מצד שני, למפקד גייסות השריון האלוף אברהם אדן ולמפקדי גייסות השריון בעבר, הרמטכ"ל בר-לב וראש אג"ם אלעזר, נראה היה שאפשר להסתפק במערך החי"ר/צנחנים המוצע ואין לפגוע בפיתוח השריון על-מנת להגדיל את סד"כ החי"ר/צנחנים.

בצד הגידול במספר חטיבות השריון במסגרת תוכנית 'גושן ב' היה כמובן גם גידול בסד"כ הטנקים לעומת תוכנית 'גושן'. 2074 טנקים בתוכנית המעודכנת ב-31 במרס 1973 לעומת 1822 טנקים בתוכנית הראשונה נכון ל-31 במרס 1974. הגידול היה בטנקים מדגמים מתקדמים: פטון וסנטוריון. בפועל נכללו בסד"כ ב-31 במרס 1973 2009 טנקים (התפתחות סד"כ הטנקים המתוכנן ובפועל ראו לוח 2 בנספח).

לפי תוכנית 'גושן ב', שלא כמו תוכנית חיל הים לפיתוח הסד"כ הימי שהיתה מרחיבה יותר, נכללו בסד"כ חיל הים ב-31 במרס 1973 שתי 2 צוללות, 12 סטי"לים ועשרה נט"קים. הסד"כ הזה תאם את הגישה שרווחה במטה הכללי ולא ראתה בחיל הים כמו בעבר גורם הכרעה במלחמה, ותחמה את משימותיו לאבטחת החופים ולקיום יכולת של הנהחת כוחות.

משרד הביטחון והרשות לתכנון כלכלי במשרד האוצר הכינו תחזית מקורות שהמשק יוכל להעמיד לרשות הביטחון בתקופת 'גושן ב'. התחזית התחשבה בשיעורי הצמיחה של המשק, בגיוס כספים בחוץ לארץ, במציאות הבטחונית, בנטל המסים ובנכונותו של הציבור לספוג את העברתם של משאבים רבים לביטחון ועוד. אולם, תוכנית 'גושן' המעודכנת נבנתה מלכתחילה על בסיס תקציבי גרעוני, שחרג ממסגרת המקורות שהנחתה התחזית. בישיבה אצל שר הביטחון בדצמבר 1970 העריך עוזר השר צבי צור כי 'התכנית של המטה [המטכ"ל] היא יותר גבוהה מהמספרים [המקורות] שהגענו אליהם'.⁸² חודשים אחדים לאחר מכן, במרס 1971, דיווח צור באותו פורום כי שר האוצר פנחס ספיר תיאר את התקציבים הנחוצים למימוש 'גושן ב' כ'קסטרופה' וככאלה שאי-אפשר לעמוד בהם.⁸³ באפריל 1971 הצביע היועץ הכספי לרמטכ"ל תת-אלוף נחמיה קין על כך שהמקורות המרביים אשר עתידים לעמוד לרשות הביטחון אינם מאפשרים כיסוי תקציבי למלוא העלות של פיתוח הסד"כ בתקופת גושן ב, ובמיוחד בשתי השנים הראשונות של התקופה (71/72 ו-72/73).⁸⁴ יתר-על-כן, הפיתוח המואץ של הסד"כ חייב להקצות משאבים רבים יותר לאחזקה וממילא היתה גלומה בו מעמסה פוטנציאלית

81. האלוף רחבעם זאבי, דיון מטכ"ל 2/72, 10 בינואר 1972, א"צ.

82. צבי צור, ישיבה שבועית אצל שר הביטחון, 18 בדצמבר 1970, משרד הביטחון.

83. צבי צור, ישיבה שבועית אצל שר הביטחון, 19 במרס 1971, משרד הביטחון.

84. מכתב מאת היועץ הכספי לרמטכ"ל, תת-אלוף נ' קין, אל ראש אכ"א [ועוד] ולידיעת רמטכ"ל, מנכ"ל [ועוד], 'גושן ב' - תחזית תקציבית', 19 באפריל 1971, א"צ.

נוספת על תקציב הביטחון בפרט ועל המשק בכלל. שר הביטחון משה דיין לא דחה את האפשרות לחריגה ממגבלת המקורות בתכנון 'גושן ב'. בדיון עם צור ובר-לב בדצמבר 1970 אמר דיין:

כמו שממשלה מגישה תכנית דפיציט לכנסת – יכול להיות שנגיד כי נחיה על תכנית דפיציט. לו היו שואלים לפני חמש שנים אם צה"ל יכול להיות בנוי על 5.25 מיליארד לירות, היינו אומרים שלא. אז אני מביא בחשבון גם דבר כזה, שממשלה מרשה לעצמה להגיש תקציב דפיציט, ומביא בחשבון שצה"ל היום יש לו תקציב כזה שלו היו אומרים זאת לפני חמש שנים, היו אומרים – השתגעת. עובדה שהוא השתגע וכך אנחנו חיים. והאמריקאים נתנו 500 מיליון דולר, כי הצרכים היו כל כך חיוניים, שנאמר: נעבוד על תכנית דפיציט.⁸⁵

כעבור חודשים אחדים, בדיון על תוכנית 'גושן ב' באפריל 1971, הציע דיין להשאיר את התוכנית במתכונת שיש בה משום חריגה מהמסגרת התקציבית, אבל הוא הוסיף, 'לומר לאוצר שאנחנו עושים מה שנקרא תקציב לא מאוזן. אנחנו רושמים בהוצאות דברים נוספים, עושים על זה הזמנות, אם יתברר שכל הדברים הטובים באמריקה מתגשמים, אז אנחנו או שנקצץ בדברים מסוימים בתקציב שלנו או נקבל מכם תקציב נוסף'.⁸⁶ עם זאת חשוב לציין שגם מסגרת התכנון הרחבה לא נתנה מענה לצורכי ההתעצמות והושמטו ממנה נושאים חיוניים כמו בתחום פיתוח המערך הארטילרי, על אף ההכרה בחשיבותם. לדוגמה, בדיון מטכ"ל באוגוסט 1970, בדברו על סדר הקדימויות בפיתוח הסד"כ בתקופת 'גושן ב', עמד ראש אג"ם אלעזר על העדיפות שיש להקנות לארטילריה בצד האוויר והשריון. לדבריו, 'ארטילריה זה אחד הגורמים שצריך לפתח אותו בגלל פיגורה בכלל מערכת היבשה'.⁸⁷

בשנת 1971 הסתמנה תפנית בהתפתחות תקציב הביטחון. אמנם בשנה זו המשיך התקציב לגדול ראלית, אולם בשיעור מתון לעומת ארבע השנים הקודמות. בשנת 1971 הסתכם תקציב הביטחון ב-6134 מיליוני ל"י ושיעורו מהתל"ג היה ברמה דומה ל-1970 – 24.7%. בשנת 1972 כבר התחולל שינוי של ממש בהתפתחותו של תקציב הביטחון והוא פחת ל-5682 מיליוני ל"י. בד בבד ירד שיעורו מהתל"ג ל-17.9%.

85. שר הביטחון משה דיין, ישיבה שבועית אצל שר הביטחון, 18 בדצמבר 1970, משרד הביטחון.

86. שר הביטחון משה דיין, דיון אצל שר הביטחון בנושא תוכנית 'גושן ב', 22 באפריל 1971, משרד הביטחון.

87. האלוף דוד אלעזר, דיון מטכ"ל 34/70, 24 באוגוסט 1970, א"צ.

'אופק א'

התפתחות תקציב הביטחון בשנים 1971-1972 לא אפשרה ליישם את תוכנית 'גושן ב'. עוד בינואר 1972 צפה אלעזר, שעתה זה החל לכהן בתפקיד הרמטכ"ל, שאילוצים תקציביים יכבידו על הגשמת התוכנית. בדיון מטכ"ל אמר: 'אנחנו עד הרגע הזה איננו יודעים במה יסתיים תקציב '72, אבל אנו יודעים שהתקציב שהערכנו אותו כתקציב גושן [ב] לא יעמוד לרשותנו עד שנת '75'.⁸⁸ לפיכך הוחלט לבטל את 'גושן ב' ולהכין במקומה תוכנית חמש-שנתית חדשה - 'אופק א' - לשנים 1973-1978 (מ'1 באפריל 1973 עד 31 במרס 1978), שתהיה מבוססת על הערכת מקורות מעודכנת ורֵאלית. התוכנית הזאת היתה חלקה הראשון של תוכנית אב 'אופק' לעשר שנים. שנת 1972 היתה שנת מעבר אשר התבססה על עקרונות 'גושן ב' תוך כדי עריכת התאמות בהתאם למגבלות התקציביות. האילון התקציבי ושיקולי התייעלות בתחום הארגוני ובמישור המבצעי חייבו:

1. לצמצם תכניות הצטיידות במרכיבים שאינם בעדיפות ראשונה לצרכי הכרעה במלחמה או הרתעה אסט' כגון: מטוסי הובלה, מסוקים, ארטילריה שדה ורנ"מ, נגמ"שים ומערכות קשר.

2. לקבוע מדדים חדשים בעוצבות וביחידות צה"ל בתחומי תקני כוח-אדם, אמצעי הלחימה, מערכות שליטה ובקרה ומערכות תחזוקה.⁸⁹

לנוכח הצורך לעדכן את תוכנית 'גושן ב' ולהתאימה לאילוצי התקציב וכוח-האדם ('אופק א') ציין ראש אג"ם האלוף ישראל טל את הפער בין התכנון הרב-שנתי ובין יישומו בפועל ועמד על חשיבותם הגדולה של המקורות לביצוע התוכניות, וכך אמר:

אנחנו מכירים מההסטוריה שלנו את כל התוכניות הרב-שנתיות. אנחנו קודם כל עושים דיונים והערכות מצב ומנסים להגדיר בצורת מודלים תיאורטיים מה יהיה יחס הכוחות ואיזה גודל של צבא אנחנו צריכים. זאת אנחנו תמיד עושים. אבל בסופו של דבר אנחנו בונים צבא הכי גדול והכי חזק שאנחנו יכולים לבנות, בלי קשר לדיונים אלה ולמודלים אלה לגבי יחסי הכוחות. בסופו של דבר בנין הצבא מבוסס על מכסימום המשאבים שהמדינה מעמידה לרשותנו, הן בכסף והן בכוח-אדם, כולל משך השירות. [...] יכול להיות שההרכב - כמה חיל אוויר, כמה שריון וכו' - הוא באמת פונקציה של הערכות מצב, אבל הסך הכל, מבחינה כמותית, הוא פונקציה פשוטה של משאבי האומה, בלי קשר עם ניתוחים גיאופוליטיים וחכמת אנשים מלומדה. אבל עדיפויות וסוגי הנשק - זו בהחלט פונקציה של הערכות מצב.⁹⁰

88. רב-אלוף דוד אלעזר, דיון מטכ"ל 1/72, 3 בינואר 1972, א"צ.

89. מטכ"ל/אג"מ, "אופק א": תוכנית אב לבניין צה"ל (1973-1977), אפריל 1973, א"צ.

90. האלוף ישראל טל, דיון מטכ"ל 30/72, 7 באוגוסט 1972, א"צ.

תוכנית 'אופק א', שהחלה חצי שנה לפני מלחמת יום הכיפורים, חורגת מתחום הדיון במאמר זה וגם אי-אפשר לייחס לה חשיבות של ממש בבניין צה"ל לקראת המלחמה. ואולם, כיוון שתוכננה והחלה לפני מלחמת יום הכיפורים ראוי לייחד לה דיון קצר.

תכנון 'אופק א' הניח שבתקופת התוכנית לא תחול התפתחות מדינית אשר תסיר לחלוטין את האפשרות של מלחמה או תאט ואפילו תפסיק את תהליך ההתעצמות של צבאות ערב. בניית הסד"כ התחשבה במתארי המלחמה האפשריים, החל במלחמה מוגבלת ועד מלחמה כוללת, ובעוצמת הכוחות שהאויב – הן מדינות העימות הגובלות עם ישראל והן מדינות ערביות רחוקות יותר כמו עיראק ולוב – צפוי להפעיל במלחמה עם ישראל. כמו כן לקחה התוכנית בחשבון אילוצים מדיניים ואילוצי משאבים ואבדות אשר צפויים להגביל את משך הזמן של המלחמה: '3-4 ימים להכרעה כוללת בחזית אחת (מצרית או מזרחית) ועד 10 ימים להשגת מטרת המלחמה הכוללת'. כדי לבנות סד"כ שיאפשר לצה"ל למלא משימותיו נחוץ מצד אחד 'למצות באורח מקסימלי את המשאבים הלאומיים', ומצד שני לקבוע עדיפויות ברורות לבניין מרכיבי הסד"כ המקנים את ההרתעה ואת כושר ההכרעה במלחמה. הכוונה היתה להקנות עדיפות ראשונה במעלה, כמו בתוכניות הקודמות, לפיתוח סד"כ מטוסי הקרב והסד"כ המשורייני. כלומר, לבנות עוצמה אווירית אשר 'תאפשר להשיג עליונות או עדיפות אווירית החל ביממה הראשונה של מלחמה, לקיים אותה עד להשגת מטרת המלחמה ולהשתלב בהכרעות בזירת היבשה והים'. העוצמה היבשתית אמורה היתה לאפשר את השגתן של 'מטרות המלחמה בזירת היבשה באמצעות מתקפה כוללת לפחות בחזית אחת – מצרית או מזרחית'.⁹¹ לחיל הים, בהתאם לגישה המסורתית, הוקנתה עדיפות משנית בבניית סדר הכוחות. הרמטכ"ל דוד אלעזר סיכם את עמדתו בנוגע לסדר העדיפויות בבניין הכוח כדלקמן:

צריך להשאר בתפיסה המסורתית של דגש על כוחות הכרעה. אותה עדיפות שנתנו לאוויר ולשריון אני אומר אותם לפי סדר עדיפותם; חיל אוויר חזק הוא תנאי ראשון לבנין כוחות אופטימלי שיוכל לעשות את ההכרעה במקרה מלחמה ואת ההרתעה נגד מלחמה.

מטרות המלחמה, כפי שהגדיר אותן הרמטכ"ל, היו: מניעת כל הישג מהאויב; השמדה מרבית של כוחות אויב אך מזעור האבדות של צה"ל; ושיפור מצבה הצבאי והמדיני של ישראל בתום המלחמה.⁹²

השוואה בין תוכנית 'אופק א' לבין סוף תקופת התכנון של 'גושן ב' מלמדת כי ב-1976 במרס היה הסד"כ המתוכנן של חטיבות השריון קטן בחטיבה אחת ב'אופק א' לעומת 'גושן ב', והוא עמד על 14 חטיבות במקום 15 חטיבות. בחטיבות הממוכנות, המוצנחות והחיי"ר לא היה הבדל בין שתי התוכניות (התפתחות סד"כ היבשה המתוכנן ראו לוח 1

91. ראו לעיל הערה 89.

92. רב-אלוף דוד אלעזר, דיון מטכ"ל 5/72, 24 בינואר 1972, א"צ.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

בנספח). בד בבד פחת גם מספר הטנקים המתוכנן במועד הזה ב־156 טנקים: 2168 ב'אופק א' לעומת 2324 ב'גושן ב'. הירידה במספר הטנקים המתוכנן היתה בטנקים מדגמים מתקדמים, סנטוריון ומרכבה שמועד הספקתו לצה"ל נדחה (התפתחות סד"כ הטנקים המתוכנן ראו לוח 2 בנספח). בסד"כ האווירי, ההבדל במספר מטוסי הקרב בין 'אופק א' לבין 'גושן ב' היה שולי, ואולם בתוכנית החדשה חלקם ומספרם של המטוסים מדגמים מתקדמים, פנטום וסקיייהוק, היה גדול יותר. במסגרת תוכנית 'גושן ב' עדיין נכללו בסד"כ האווירי 22 מטוסי סופר־מיסטר (התפתחות הסד"כ המתוכנן של מטוסי הקרב ראו לוח 3 בנספח).

סיכום

התוכניות הרב־שנתיות לבניין צה"ל בין מלחמת ששת הימים ובין מלחמת יום הכיפורים התבססו על שורה של הנחות יסוד: ישראל תמשיך להחזיק בשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים וצה"ל יהיה ערוך בגבולות החדשים; המטרה של צה"ל במלחמה היא למוטט את צבא האויב; קווי התחזוקה הפנימיים ארוכים ומגדילים את פרק הזמן לפריסת הכוחות; אפשרות סבירה שצה"ל יפעל על־פי דוקטרינה צבאית הגנתית־התקפית ואולם שיטת הפעלת הכוחות תהיה אופנסיבית; עד שנת 1971 היתה ההנחה במטה הכללי שיש להבטיח לצה"ל כושר מתקפה ב־זמנית לפחות בשתי זירות, בשנה זו אימץ המטה הכללי את ההנחה שגרסה מתקפה של צה"ל בזירה אחת ובלימה בזירות האחרות; מרווח התרעה קצר יותר על התקפת אויב, לעומת התקופה שקדמה למלחמת ששת הימים; לוח זמנים קצר ללחימה במקרה של הישגים צבאיים לצה"ל.

סדר הקדימות בבניין סדר הכוחות הקנה את העדיפות הראשונה במעלה לפיתוח הסד"כ האווירי ואחריו לפיתוח השריון. פיתוחו של חיל הים נדחק למקום משני. במערך היבשה נדחקו חיל הרגלים והצנחנים, כמו פיתוח החת"ם, לנוכח החשיבות שהוקנתה לשריון מצד אחד ואילו צי התקציב ומגבלות כוח־האדם מצד שני.

בתקופה שבין מלחמת ששת הימים ובין מלחמת יום הכיפורים הוכנו ארבע תוכניות רב־שנתיות: 'מכבי', 'גושן', 'גושן א' ו'אופק א'. רק התוכנית הראשונה, 'מכבי', השלימה את מלוא תקופת התכנון – עד 31 במרס 1970. ואולם, גם הביצוע בפועל של 'מכבי' לא תאם את התכנון. לדוגמה, חיל האוויר אמור היה לכלול במועד זה 47 מטוסי מיראז' 5, ובפועל מחמת האמברגו הצרפתי לא נכללו בסד"כ מטוסים מהדגם הזה. התוכנית האחרונה 'אופק א' נפסקה חודשים אחדים לאחר שהחלה, בעקבות מלחמת יום הכיפורים. שתי התוכניות האחרות 'גושן' ו'גושן א' שוננו בגלל אילוצים כלכליים, אפשרויות רכש ותמורות בסדר העדיפויות בבניין הכוח. התהפוכות בתכנון הרב־שנתי בשנים הנדונות במאמר זה מעוררות ספקות בנוגע לתקפותן וליעילותן של התוכניות הרב־שנתיות כמכשיר תכנון. סוגיה זו מצריכה ליבון ובחינה נוספים.

לוח 1

התפתחות סד"כ יבשה – תכנון ובפועל בשנים 1968–1976 (שנים נבחרות)

31 במרס 1976			31 במרס 1973		31 במרס 1970		31 במרס 1968		החטיבה
אופק	גושן ב'	בפועל	גושן ב'	גושן	בפועל	מכבי	בפועל	מכבי	
30	31	29	29	29	25	23	23	23	סה"כ
14	15	13	13	11	9	7	7	7	שריון
7	7	6	6	6	6	6	5	5	ממוכנת
3	3	3	3	*4	3	3	3	3	מוצנחת
6	6	7	**7	8	7	7	8	8	חי"ר

הערות:

* עד 31 במרס 1973 תוכנן להקים מפקדת חטיבה מוצנחת, שלושה גדודים ויחידות חטיבתיות. החטיבה כמסגרת שלמה נכללה בסד"כ המתוכנן ב'גושן' החל משנת התקציב 1973.

** בשנת 1972 הועברה חטיבה 5 חי"ר ת"פ גי"ש לצורך הסבה לחטיבה ממוכנת בשנת 1973.

מקורות:

- א. 'מכבי' על-פי: מטכ"ל/אג"מ, 'מכבי': פיתוח סד"כ זה"ל (68/9-69/70), א"צ.
- ב. 'גושן' על-פי: מטכ"ל/אג"מ/תוא"ר, 'גושן': פתוח סדר כוחות זה"ל לשנים 1970-1974, א"צ.
- ג. 'גושן ב' על-פי: מטכ"ל/אג"מ/תוא"ר, 'גושן ב': פתוח סד"כ חילות היבשה לשנים 1971-1976, א"צ.
- ד. 'אופק' על-פי: מטכ"ל/אג"מ, 'אופק א': תכנית אב לבניין זה"ל (1973-1977), א"צ.
- ה. בפועל על-פי: 'התפתחות מערכת הבטחון בשנים 1967-1973', 20 בפברואר 1974, משרד הביטחון.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

לוח 2

התפתחות סד"כ הטנקים – תכנון ובפועל בשנים 1970–1976 (שנים נבחרות)

31 במרס 1976		31 במרס 1974	31 במרס 1973		31 במרס 1970		הטנק
אופק	גושן ב'	גושן	בפועל	גושן ב'	בפועל	מכבי	
<u>2168</u>	<u>2324</u>	<u>**1822</u>	<u>*2009</u>	<u>2074</u>	<u>1593</u>	<u>1388</u>	סה"כ
1088	1186	736	975	986	686	482	סנטוריון
595	595	349	544	595	349	337	פטון
146	146	140	146	146	146	140	טירן
							שרמן +
339	297	347	344	347	412	429	A.M.X
-	-	250	-	-	-	-	טנק חדיש
-	100	-	-	-	-	-	מרכבה

הערות:

* במקור רשום סה"כ 2005 טנקים.

** במקור רשום סה"כ 1821 טנקים.

מקורות:

ראו לוח 1.

לוח 3

התפתחות סד"כ מטוסי הקרב – תכנון ובפועל, בשנים 1968–1976 (שנים נבחרות)

31 במרס 1976		31 במרס 1973			31 במרס 1970		31 במרס 1968		המטוס
אופק	גושן ב'	בפועל	גושן ב'	גושן	מכבי בפועל	בפועל	מכבי		
496	504	357	398	408	255	297	154	156	סה"כ
-	-	-	31	35	38	37	39	40	אורגן
-	-	-	-	21	25	22	24	24	מיסטר
-	-	-	-	14	13	14	15	15	ווטור
-	-	-	-	-	-	-	-	-	סופר-
-	22	25	25	19	22	18	19	20	מיסטר
32	33	36	37	43	45	49	53	53	מיראג' 3
-	-	-	-	-	-	47	-	-	מיראג' 5
226	209	163	158	190	82	85	4	4	סקייהוק
133	127	100	111	71	30	25	-	-	פנטום
53	-	33	36	15	-	-	-	-	נשר
52	113	-	-	-	-	-	-	-	כפיר

מקורות:

- א. 'מכבי' על-פי: מטכ"ל/אג"מ, 'מכבי': פיתוח סד"כ צה"ל (69/70-68/9), א"צ.
- ב. 'גושן' על-פי: מטכ"ל/אג"מ/תוא"ר, 'גושן': פתוח סדר כוחות צה"ל לשנים 1970-1974, א"צ.
- ג. 'גושן ב' על-פי: מפקדת חיל האויר, 'גושן ב' - ח"א', משרד הביטחון.
- ד. 'אופק' על-פי: מטכ"ל/אג"מ, 'אופק א': תכנית אב לבניין צה"ל (1977-1973), א"צ.
- ה. בפועל על-פי: שנתונים סטטיסטיים של חיל האויר לשנים הנדונות, ענף היסטוריה ומידע חיל האויר.

תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

לוח 4

התפתחות סד"כ חיל הים – תכנון ובפועל בשנים 1968–1976 (שנים נבחרות)

31 במרס 1976		31 במרס 1973			31 במרס 1970		31 במרס 1968		כלי השיט
אופק	גושן ב'	בפועל	גושן ב'	גושן	בפועל	מכבי	בפועל	מכבי	
3	3	1	2	2	2	2	2	2	צוללת
18	18	13	12	12	6	12	3	3	סטי"ל
11	10	10	10	10	10	6	6	6	נט"ק

הערה: תכנון 'גושן ב' ב' 31 במרס 1973 – הערכה.

מקורות:
ראו לוח 1.